

૨૬૬૬

ભુગોળવિદ્યા.

ભાગ ૧ લો.

મુ'બ.ઈ.

“જગન્નિવ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં” અમદાવાદે.

૧૯૮૬,

કિંમત ૩ આના.

ભૂગોળ વિદ્યા.

ભૂગોળવિદ્યા—પૃથ્વીના ગોળાનું વર્ણન.

ગોળાનો આકાર—કાંઈક નારંગીને મળતો. ઉપલી તથા નીચ-
લી બાજુપરથી થોડો ચપટો છે.

(પૃથ્વી ગોળ છે તે નીચલા કારણોથી સાબીત થાયછે.)

૧—ધ્રુવ. જે રાખસો વહાણમાં બેસીને પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરી આ
બ્યા છે તેઓ જે ઠંડાણેથી નીકળ્યા હતા તેજ ઠંડાણે આડા
અવળા વળ્યા શિવાય પાછા આવ્યા. જે ચપટી હોત તો
પાછા તેને તેજ ઠંડાણે આવત નહીં.

૨—જી. જ્યારે કોઈ વહાણ આપણી પાસેથી હંકારીને જેમ જેમ
દૂર જતું જાય છે તેમ તેમ તેનો નિચેનો ભાગ દેખાતો બ-
ધ થાય છે, અને છેલ્લે તેનો ડાલ દેખાઈ પછી તદ્દન દેખાતું
બંધ થાય છે.

૩—જી. પુત્રને દિવસે જ્યારે ચંદ્રગ્રહણ થાય છે ત્યારે પૃથ્વીની
છાયા ચંદ્ર ઉપર ગોળ દેખાય છે.

૪—ધ્રુવ. ધણે દૂર ઉભારહીને કોઈ ઉંચો પહાડ કે મ્હોટો ડુંગર
જેમએ છીએ ત્યારે પહેલ વહેલી તેની ટાંચ દેખાયછે પછી
જેમ જેમ પાસે જતા જઈએ છીએ તેમતેમ તેનો સંધળો
ભાગ દેખાતો જાયછે.

એ શિવાય બીજા ઘણા દાખલાથી સાબીત થાયછે કે પૃથ્વી ગોળ છે.

પૃથ્વીની ગતિ.

જેમ ચંદ્ર સૂર્ય વગેરે ગ્રહો આકાશમાં અધ્ધર રહેલાછે તેમ જ પૃથ્વી ઉપર આપણે વસીએ છીએ તે પણ એક ગ્રહ છે, અને તે પણ તેઓની માફક કોઈના આધાર કે ટેકા વગર અધ્ધર રહેલી છે.

પૃથ્વી પોતાની ધરી ઉપર ૨૪ કલાકમાં ફરી રહે છે, તેથી દહાડો અને રાત્ર થાય છે. જે પાસું સૂરજ ભણી હોયછે ત્યાં દહાડો હોય છે, અને જે પાસું સૂરજ ભણી નથી હોતું ત્યાં રાત્ર હોયછે.

પૃથ્વી જે વખતે પોતાની ધરી ઉપર ફરેછે, તેજ વખતે તે સૂર્યની આસપાસ ફરેછે, અને એ ફરે પૂરો કરતાં ૩૬૫ દિ. ૫ ક. ૪૮ મિ. અને ૪૭ સેકન્ડ. લાગેછે, જેથી વર્ષ થાયછે તથા રતુઓના ફેરફાર થાયછે. એ પ્રમાણે પૃથ્વીને ફરવાની બે ગતિ છે.

દિશાઓ તથા ખુણા.

દિશાઓ ચાર છે. પૂર્વ અથવા ઉગમણી, પશ્ચિમ અથવા આથમણી, ઉત્તર અને દક્ષિણ.

સવારે જે દિશામાં સૂરજ પહેલ વહેલો ઉગતો દેખાયછે તે દિશાને ઉગમણી કે પૂર્વ દિશા કહેછે. સાંજે જે દિશામાં સૂરજ આથમતી વખતે છેલ્લો દેખાય છે, તે દિશાને આથમણી કે પશ્ચિમ દિશા કહેછે. પૂર્વ દિશા તરફ મોં કરીને ઉભા રહીએ તો ડાબા હાથ તરફનીને ઉત્તર દિશા, અને જમણા હાથ તરફનીને દક્ષિણ દિશા કહે છે.

પૂર્વ અને દક્ષિણની વચ્ચે આવેલા ખુણાને (અગ્નિ) દક્ષિણ અને પશ્ચિમની વચ્ચે આવેલાને (નૈરૂત્ય), પશ્ચિમ અને ઉત્તરની વચ્ચે આવેલાને (વાયવ્ય) અને ઉત્તર અને પૂર્વની વચ્ચે આવેલા ખુણાને (દિશાન) ખુણો કહેછે.

નકશાની દિશાઓ.

આખી પૃથ્વીનો કે તેના કોઈ ભાગનો નમુનો પાડેલો હોય તેને નકશો કહેછે.

નકશાની સામે મોં કરીને ઉભા રહીએ તો આપણા માથાના સામી ઉપલી ઉત્તર, આપણા પમ તરફની નીચલી દક્ષિણ, આપણા જમણા હાથ તરફ આવેલી પૂર્વ, અને ડાબા હાથ તરફ આવેલીને પશ્ચિમ દિશા કહે છે.

પૃથ્વીની સપાટી.

પૃથ્વીના આખા ગોળાની સપાટી, જમીન અને પાણીની બનેલી છે, તેમાં ત્રણ ભાગમાં પાણી છે અને એક ભાગમાં જમીન છે.

જમીનના મોટા ભાગ.

એ ગોળાના બે ભાગ કરેલા છે તેમાં એકને પૂર્વ ગોળાર્ધ અને બીજાને પશ્ચિમ ગોળાર્ધ કહેછે. એ બેઉ ભાગમાં છ ખંડ આવેલા છે, તેમાં પૂર્વ ગોળાર્ધમાં યૂરોપ, એશિયા, આફ્રિકા, અને ઓશિયાન્યા (આસ્ટ્રેલિયા અને એની આસપાસના બેટા તથા પાસિફિક મહાસાગર માંહેલા સઘળા નહાના બેટ સહિત) એવા ચાર ખંડ છે. પશ્ચિમ ગોળાર્ધમાં ઉત્તર અમેરિકા અને દક્ષિણ અમેરિકા એવા બે ખંડ આવેલા છે. પશ્ચિમ ગોળાર્ધમાં આવેલો અમેરિકાખંડ કોલમ્બસ નામના વહાણુવટીએ ઈ. સ. ૧૪૯૨માં શોધી કહાડ્યો ત્યારથી એને નવી દુનીયા અને પૂર્વ ગોળાર્ધને જુની દુનીયા કહેછે.

એશિઆ—યુરોપ ખંડની પૂર્વમાં છે.

યુરોપ—એશિઆ ખંડની પશ્ચિમે છે.

આફ્રિકા—યુરોપ ખંડની દક્ષિણે છે.

ઉત્તર અને દક્ષિણ અમેરિકા—યુરોપખંડ અને આફ્રિકા ખંડની પશ્ચિમે છે.

આસ્ટ્રેલિઆ—એશિઆ ખંડના અગ્નિ ખૂણામાં છે.

પાણીના મોટા ભાગ.

પૃથ્વીની સપાટીપર જે ખાઈપાણી છે તેના પાંચ મોટા ભાગ કયાં છે.

ઉત્તર મહાસાગર—ઉત્તર ધ્રુવની આસપાસ છે.

દક્ષિણ મહાસાગર—દક્ષિણ ધ્રુવની આસપાસ છે.

પાસિફિક મહાસાગર—એશિઆ અને અમેરિકાની વચ્ચે છે.

આટલાન્ટિક મહાસાગર—અમેરિકાની પૂર્વે અને યુરોપ તથા આફ્રિકાની પશ્ચિમે છે.

હિંદી મહાસાગર—એશિઆની દક્ષિણે છે.

જમીનના રાજકિય ભાગ.

ગામ—જ્યાં થોડાં ગુપડાંજેવાં કાદવ કે છાણ માટીનાં બાંધેલાં ઘર અને થોડી વસ્તી હોય તેને ગામ કહે છે.

શહેર—જેમાં છોથી બાંધેલાં ઘણાં ઘર તથા ઘણાં બજાર તથા બહુ વસ્તી અને બોહોળો વેપાર ચાલતો હોય તેને શહેર કહે છે.

તાલુકો અથવા પ્રગણું—જેના તાબામાં નહાનાં નહાનાં ગામો આવેલાં હોય તેને તાલુકો અથવા પ્રગણું કહે છે.

કસખો—તાલુકાનું જે મુખ્ય ગામ હોય તેને કસખો કહેછે.

જિલ્લો.—જે ધણુંએક પ્રગણું અથવા તાલુકા મળીને થયેલો હોય તેને જિલ્લો કહેછે.

સંસ્થાન.—રાજાઓના વસાવેલાં નહાનાં નહાનાં ખંડિયાં રાજ્યને સંસ્થાન કહેછે.

ધલાકો.—જેમાં ધણું શહેરો તથા ખંડિયાં રાજ્યો આવેલાં હોય તેને ધલાકો કહેછે.

જમીનના ભાગ.

ખંડ—જમીનનો મોટો ભાગ જેમાં ધણા દેશો આવેલા હોય તેને ખંડ કહેછે.

દેશ—નહાના નહાનાં જમીનના ભાગો એક ખીજ સાથે જોડાઈ જઈ જેનોખંડ બન્યો હોયછે તેને દેશ કહેછે.

ખેટ કે દ્વીપ—ચારે બાજુએ પાણીથી વિટલાયલા જમીનના નહાના ભાગને ખેટ, દ્વીપ કે ટાપુ કહેછે.

દ્વીપકલ્પ—જમીનનો થોડોક ભાગ ત્રણ બાજુએ પાણીથી વિટલાયલો હોય તેને દ્વીપકલ્પ કહેછે.

સંયોગીભૂમી—જમીનનો જે સાંકડો ભાગ જમીનના બે મોટા ભાગને જોડે છે તેને સંયોગીભૂમી કહેછે.

ભૂશિર—જમીનનો કીનારે આવેલો ભાગ લાંબો થઈને સમુદ્રમાં ગયેલો હોય તેની અણીને ભૂશિર કહેછે.

જવાળામુખી પર્વત—જે પર્વતના શિખરમાંથી ધુમાડો, બળતા પથરા અને ઉનો ઝોગળેલો રસ નીકળતો હોય તેને જવાળામુખી પર્વત કહેછે.

કુંગર, પર્વત—જમીનનો જે ભાગ જમીનથી ઉંચો હોય તેને કુંગર કહેછે, અને કુંગર કરતાં ઉંચા ભાગને પર્વત કહેછે.

ખીણ—કુંગરો કે પર્વતોની વચ્ચે આવેલા નીચા પ્રદેશને ખીણ કહે છે.

પ્રદેશ કે મેદાન—સપાટ જમીનના વિસ્તાર પામેલા ભાગને પ્રદેશ કે મેદાન કહેછે.

ઉચ્ચ પ્રદેશ—પહાડો ઉપર આવેલા ઉંચા પ્રદેશને ઉચ્ચ-પ્રદેશ કહેછે.

જળક્ષેપ પ્રદેશ—જે ઉંચી જગ્યાએથી જુદી જુદી દીશાઓમાં પાણી વહે તેને જળક્ષેપ પ્રદેશ કહેછે.

દોઆબ—એ નદીઓની વચ્ચે આવેલા પ્રદેશને દોઆબ કહે છે, તેમજ પાંચ નદીઓની વચ્ચે આવેલા પ્રદેશને પંજાબ કહેછે..

બંદર—નદી કે દરીઆકાંઠે આવેલું વહેપારનું મથક હોય તે ત્યાં વહાણો આવી શકતાં હોય તો તેને બંદર કહેછે.

પાણીના ભાગ.

મહાસાગર—ખારાં પાણીના મોટા ભાગને મહાસાગર કહેછે.

સમુદ્ર—મહાસાગર કરતાં ખારાં પાણીના નહાના ભાગને સમુદ્ર કહેછે.

અખાત—ખારાં પાણીના જે ભાગ ધણોખરો જમીનથી ધેરાયલો હોય તેને અખાત કહેછે.

ઉપસાગર—જે અખાતનું મોં પોહોળું હોય તેને ઉપસાગર કહેછે.

સામુદ્રધુનિ—પાણીના બે મોટા ભાગને જોડનારા પાણીના નદાના ભાગને સામુદ્રધુનિ કહેછે.

નદી—પર્વત કે સરોવરમાંથી મીઠા પાણીનો પ્રવાહ ઢળતી જગ્યામાં થઈ સમુદ્રને મળેછે તેને નદી કહેછે; એવો નદાનો પ્રવાહ થોડક સુધી વહી આગળજતાં ખીજ નદીને મળેછે તેને નાળું કહેછે; મોટી નદીમાંથી ફાંટા નીકળી નદાની નદીની માફક વહેછે તેને શાખા કહેછે; જે ઠેકાણે બે નદીઓ ભેગી થાય તેને સંગમ કહેછે.

નદીનું—મૂળ તથા મુખ — જે ઠેકાણેથી નદી નીકળેછે તેને તેનું મૂળ કહેછે અને જે ઠેકાણે તે સમુદ્રને કે ખીજ નદીને મળે છે તે ઠેકાણાને મુખ કહેછે.

ખાડી—ભરતીની વખતે સમુદ્રનું પાણી નદીમાં આવે એવું જે નદીનું પોહણું મુખ તેને ખાડી કહેછે.

એશિયાખંડ.

એ ખંડ ખીજ સર્વે ખંડો કરતાં મોટોછે. એના બાર ભાગ કરેલા છે તેઓનાં નામ:—

૧—એશિઆઈ તુર્કિસ્તાન (ટર્કિઈન એશિઆ),	૭—સિંહલ દ્વીપ (સીલોન).
૨—આરબસ્તાન (અરેબિઆ),	૮—હિંદી ચીન (ઇન્ડયન ચાઈના),
૩—ઈરાન (પર્શિઆ),	૯—ચીનાઈ મુલક (ચાઈનીઝ એમ્પાયર),
૪—આફગાનિસ્તાન,	૧૦—તુર્કિસ્તાન,
૫—બલૂચિસ્તાન,	૧૧—એશિઆઈ રૂશિઆ,
૬—હિંદુસ્તાન (બ્રિટિશ ઇન્ડિયા સહિત),	૧૨—જાપાન,

એમાંના હિંદુસ્તાનની પશ્ચિમે આવેલા મુંબઈ ઇલાકા માંહેલા મુંબઈ બેટનું વર્ણન પહેલું આપ્યું છે.

મુંબઈ બેટ.

મુંબઈમાં પૂર્વે ભીમરાજ નામનો હિંદુ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેના મરણ પછી તેનો કુંવર પ્રતાપશા ગાદીપર બેઠો. તેના શાળા નાગરશાએ તેને હરાવી તેને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી પોતે બેઠો. ઈ. સ. ૧૩૧૮માં અલાઉદ્દીન નામના મુગલરાજાએ મુંબઈ બેટ લીધો. આસરે ઇ. સ. ૧૫૩૨માં પોરટુગીઝ લોકોના હાથમાં આવ્યો.

ઈ. સ. ૧૬૬૧માં પોર્ટુગાલના રાજાએ પોતાની છોકરી કેથરિન ઈંગ્લાંડના રાજા બીજા ચાર્લ્સ સાથે પરણાવી અને તેની પેહુરામણીમાં મુંબઈબેટ અંગ્રેજોને મળ્યો. તે વખતે તેમાં ફક્ત નારીએલ, તાડી અને મુંબલાની પેદાસ હતી. ધીમે ધીમે અંગ્રેજ લોકોએ એ બેટનો વિસ્તાર વધાર્યો. પ્રથમ સઘળી વસ્તી કોટમાં હતી અને કોટ બહાર બેટાણુ તથા પડતર જમીન હતી. કોટ ફરતો ઘણો મજબુત બાંધેલો હતો તથા તેમાં દાખલ થવાને મ્હોટા મ્હોટા ત્રણ દરવાજા હતા. દરેક દરવાજાની બેઉ બાજુપર અકેડી ખાદ હતી જે ઝોળાંગીને કોટમાં જવાતું હતું. હવે ધીમે ધીમે વસ્તી વધીને ઉત્તર તરફ છેક ભોંયખલા સુધી ચીકાર થયછે તેથી કેટલીક સગવડ થવા સાર ઈ. સ. ૧૮૫૩ માં એ ખાદઓ પુરાવી નાંખી કોટ તોડી પાડેલો છે. વળી કોટ અને બહાર કોટની વચ્ચે જે ખુલ્લું મેદાન હતું તે પણ દિવસે દિવસે ઇમારતોથી ભરાતું જાય છે તેથી કોટ અને બહાર કોટ સઘળું એકત્ર થયું છે એની લ'ખાદ આસરે ૧૧ માઇલ તથા સરાસરી પોહુળાદ આસરે ૩ માઇલ છે અને વસ્તી આસરે ૮૦૦૦૦૦ માણસની છે.

મેટના પૂર્વ તથા પશ્ચિમ કાંઠા ઉપર માટી તથા પથરા પૂરીને દરીઆને નજીક અડધો માઈલ સુધી પાછો હઠાવ્યો છે. પૂર્વે કાંઠા ઉપર પુરવણી કરેલી જગ્યાને પોર્ટ ટ્રસ્ટ લેન્ડ કરીને કહે છે, તેના પશ્ચિમ ભાગ ઉપર જી.આઈ. પી. રેલવેની સડક નાંખેલી છે, અને બાકીના થોડાક ભાગ ઉપર સારી સારી ઈમારતો બાંધી લોકો વસેલા છે. એ જગ્યામાં મુખ્ય વસ્તી કચ્છી દશા શ્રાવક વાણીયાની તથા કચ્છી લુવાણાની છે. થોડાક ભાગ ઉપર ન્યાં ઘણાં બંદરો આવેલાં છે ત્યાં અનાજ ભરવાની મ્હોટી મ્હોટી વખાશે બાંધેલી છે તેને પાલા કરીને કહેછે. રેલવેની લાઇન ઉપર થઇને પોર્ટ ટ્રસ્ટ લેન્ડ ઉપર સલામતીથી જવાને ત્રણ લાકડાના તથા ચાર પથ્થરથી બાંધેલા પૂલ છે.

પશ્ચિમ કાંઠા ઉપર પૂરવણી કરેલી જગ્યાને બેંગ્લે રેકલે મે-શન લેન્ડ કહે છે, અને તે ઉપર વડોદરા રેલવેની લાઇન, તથા ચર્ચગેટ, મરીનલાઇન અને ચાંનરોડ સ્ટેશનો કરેલાં છે તથા એક મુંદર બાગ બનાવેલો છે.

મુંબઈ ખેટની સીમા.

ઉત્તરમાં માહિમની ખાડી તથા થાણા જિલ્લો; પશ્ચિમમાં આરબી સમુદ્ર અને માહિમનો અખાત; દક્ષિણમાં બેંગ્લે, કોલા-બા અને મલબાર હિલ્લ અને પૂર્વમાં મુંબઈનું બાર તથા આરબી અખાત છે.

મુંબઈ ખેટના મુખ્ય ભાગ.

૧ કોલાબા.	૩ એસ.લેનેડ.	૫ માર્કીટ.
૨ કોટ.	૪ ઘોખી તળાવ.	૬ માંડવી.

૭ ભૂલેશ્વર.	૧૩ ખંભાલા હિલ્લ.	૧૬ નાયગામ.
૮ ખેતવાડી.	૧૪ તારદેવ.	૨૦ વરલી.
૯ ઉમર ખાડી.	૧૫ કામાટીપુરા.	૨૧ સીવરી.
૧૦ ગીરગામ.	૧૬ મજગામ.	૨૨ દાદર.
૧૧ ચોપાટી.	૧૭ ચીચપોગલી.	૨૩ માકુંગા.
૧૨ મલખાર હિલ્લ.	૧૮ પરેલ.	૨૪ માહિમ.
૨૫ ધારાવી ૨૬ સીમ.		

ખેટ.

ફોસઆયલેન્ડ (છીનાળ ઢેકરી.)
 ડાલફિનલાઈટ (એ ઠેકાણે નવી દીવાદાંડી છે.)
 ઑઈસ્ટર રોક.
 મિડલ ગ્રોન્ડ રોલ.
 એલીફન્ટા (ધારીપુરી)

મુંઝાનિ
 બેટા આંબુ માં
 જ મારની આંબુ માં

ધારાપુરીમાં આગલા વખતમાં પથ્થરને કોરીને દેહરાં, મ્હો-
 ટા મ્હોટા ચોરડાઓ, ખાઈઓ વગરે બનાવેલાં છે, જ્યાં સિવરા-
 ત્રીએ જત્રા ભરાયછે, અને એ દિવસે ધણા લોકો પડાઉઓ, હો-
 ડીઓ અને આગબોટમાં બેસી ત્યાં જોવા જાયછે. એ ગુફામાં
 પથ્થરનો કોરેલો એક મ્હોટો હાથી હતો જે ભાંગી ટુટી જવાથી
 તેને વિક્ટોરિયા ગાર્ડનમાં જોવા મુક્યોછે. એલિફન્ટ એ અંગ્રેજી
 શબ્દનો અર્થ હાથી થાયછે તેપરથી એ ખેટનું નામ પડ્યું છે.

દ્વીપકલ્પ.

મલખાર હિલ્લ—એ ખેટની દક્ષિણે, એકબે અને અરબી
 સમુદ્રની વચ્ચે છે.

કોલાખા—એ ખેટની દક્ષિણે, મુ'ખધનું ખાડું અને બેંકખેની વચ્ચે છે.

ભૂશિર.

કોલાખા—કોલાખાની દક્ષિણે.

મલખાર—મલખાર હિલ્લની દક્ષિણે.

હાજી અલ્લી—હાજી અલ્લીની ઉત્તરે.

મામા અજની—મામા અજનીની દક્ષિણે.

વરલી—વરલીની ઉત્તરે.

સીવરી—સીવરીની દક્ષિણે.

કુંગરો.

મંડલી હિલ્લ—ઉત્તરે ગાવારીમાં.

રોલી હિલ્લ—ઉત્તરે સાયનમાં.

મલખાર હિલ્લ } નૈરત્ય દિશામાં.
ખખાલા હિલ્લ }

ભાંડારવાડા હિલ્લ—પૂર્વે મજમામમાં.

ખરૈ હિલ્લ—પૂર્વે સીવરી પાસે છે.

સમુદ્ર, અખાત અને ખાડી.

માહિમની ખાડી—માહિમ અને વાંદરાની વચ્ચે.

માહિમનો અખાત—માહિમની પશ્ચિમમાં.

વરલીની ખાડી—હાજી અલ્લી અને મામા અજનીની વચ્ચે.

આરખી સમુદ્ર—ખેટની પશ્ચિમમાં.

બેંકખે—ખેટની દક્ષિણમાં, કોલાખા અને મલખાર હિલ્લની વચ્ચે.

આરબી અખાત—ખેટની પૂર્વમાં, મુંબઈ ખેટ અને કોઠ-
ણી વચ્ચે.

તળાવો.

નાયગામનું—નાયગામમાં.

પરેલનું—પરેલમાં.

સાંકળીયું—ભોંયખજાના પૂલની પાસે છે.

બાબુલા તળાવ—સર જમસેદજી જીજીભાઈની ઇસપીટાલની
પાસે છે.

મહાલક્ષ્મીનું—મહાલક્ષ્મીમાં છે.

વાલકેશ્વરનું—વાલકેશ્વરમાં છે.

ગોવાળીયા તળાવ—શેઠ ગોકળદાસ તેજપાળ ખેરડીમાં
રક્તલની પાસે છે.

કાવસજીખટેલ તળાવ—કાંદાવાડીમાં પેસતાં જમણી બાજુએ છે

ભૂલેશ્વરનું. } ભૂલેશ્વર વિભાગમાં છે.
મામાદેવીનું }

ઘાબી તળાવ—મેદાનને નાકે શેઠ કાવસજી જહાંગીરજી
ખંડરીટયુટની પાસે છે.

એ શિવાય બાબુલનાથ આગળના ડુંગર ઉપર તથા વાડી
બંદર આગળના ડુંગર ઉપર બે નવા તળાવો ખોદી તેમાં વેહારનું
તથા તુળસીના તળાવનું પાણી લાવી શહેરમાં પહોંચવું કરે છે.

મુખ્ય બંદરો.

માંડવીબંદર, આર્યરબંદર, પાલવાબંદર, ખેરીબંદર, કાળી-
બંદર, કરનાકબંદર, મસજિદબંદર, ચીચબંદર, કલેરબંદર, એલ-
ફિન્સટબંદર, વાડીબંદર, ટાંકબંદર, અને કોલસાબંદર.

રેલવે સ્ટેશનો.

વડોદરા રેલવેના સ્ટેશનો.—કોલાબા, ચર્ચગેટ, મરીનલા-
ઇન, ચર્ચરોડ, ગ્રાન્ટરોડ, મદાલકમી, પરેલ, દાદર અને માલિમ.

જી. આઇ. પી રેલવેના સ્ટેશનો—ભોરીબંદર, મસજિદ
બંદર, ભેંચખળા, ચિચપોકલી, કરીરોડ, પરેલ, દાદર અને માટુંગા.

ટ્રામવે.

કોલાબા, મોદીબે, ક્રાફ્ટ માર્કેટ, કુકશાંકરોડ, કાળકાદેવી,
ગીરગામ, બંગડીબજાર, પાયધોણી, ગ્રાન્ટરોડ વગેરે રસ્તાઓ ઉપર
ટ્રામવેની ગાડી ચાલેછે. એનું મહોટું મથક કોલાબે છે.

જેવાલાયક ઠંકાણાં.

કોલાબાની દીવાદાંડી, કોલાબા ઑબઝરવેટરી, ગાંડા મા-
જુસોને રાખવાની ઇસપીટાલ, ટૉઉન હૉલ (ટૉંગલ) ટંકસાલ
રાજાજાઇ ટાવર, નવી હાઇકોર્ટ, સેક્રેટરીએટ, જનરલ પોસ્ટ ઓફિસ,
જી. આઇ. પી. રેલવેનું નવું બાંધેલું સ્ટેશન, પ્રિન્સ ડૉક, વિક્ટોરિયા
ગાર્ડન. અને વાલકેશ્વરમાં શેઠ જીવારજ બાલુનો દરીઆમહેલ છે.

ઇસપીટાલ તથા ધરમાઉ દવાખાનાં.

સર જમસેદજી જીજીભાઇની ઇસપીટાલ સૌથી મહોટી છે. એનો
સખળો વલિવટ સરકાર કરછે. વળી ક્રાફ્ટ માર્કેટના સાંમે શેઠ
ગોકળદાસ તેજપાળની ઇસપીટાલ છે. તેનો ચાલુ ખર્ચ મુંબઈની મ્યુ-
નિસિપાલિટી આપે છે. એ ઉપરાંત જફરીઆ મસજિદ આગળ શેઠ
માણેકજી પીટીનું દવાખાનું છે, ખોજા મહોલ્લામાં ખોજાઓને માટે
શેઠ સાબ્જીભાઈ મેરાલીનું દવાખાનું છે. ને ખેતવાડીમાં તથા ધોખી

તળાવ ઉપર નેટિવ જનરલ ડિસ્પેન્સનરી છે. કાળકાદેવીના રસ્તા ઉપર કેટલાક સદૃહસ્થોથી ચાલતું હોમીઓ પાથીક ધર્મનું દવાખાનું છે. શેઠ જગદ્ગુરુ સુલેમાન વાળું ધર્મનું દવાખાનું બેરીયંદરના સ્ટેશન પાસે આવેલું છે, ત્યાં ફક્ત સ્ત્રીઓને તથા બાળકોને દવા આપમાં આવે છે. જેમને તપાસવા માટે એક ખાસ અંગ્રેજ સ્ત્રીડોક્ટર છે. ફોર્ટસ્ટ્રીટપુલસ ડિસ્પેન્સરી ટ્રાઇમાં બરાકના રસ્તાપર છે. શેઠ જગન્નાથ શંકરશેઠનું ધર્મનું દવાખાનું ગોવાળી-આ તળાવ આગળ પોતાની વાડીએ છે. શેઠ લવજી વાડીયાનું ધર્મનું દવાખાનું પરેલમાં છે. બેરીયંદરના સ્ટેશન સાંમે કામા ઇસપીટલ છે, જેમાં જનવરોને મફત દવા કરવામાં આવે છે.

કેળવણી ખાતાં.

સરકાર તરફથી ચાલતી આશરે વીસેક ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી સ્કૂલો, તથા આસરે ચાળીસેક ખાનગી સ્કૂલો છે, અને એક સરકારી તથા આઠ ખાનગી હાઇસ્કૂલો છે, જેઓ મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા જેટલો અભ્યાસ કરાવે છે. મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષામાં પાસ થયેલા વિદ્યાર્થીઓ સારૂ બે કૉલેજો છે જેમાંની એકમાં વૈદક શાસ્ત્રનું જ્ઞાન, અને બીજીમાં કુદરતી વિદ્યાસંબંધી, કાયદા સંબંધી વગેરે જ્ઞાન આપવામાં આવે છે. વળી સરજમસેદજી જીજીભાઈ સ્કૂલ ઑફ આર્ટસમાં ચિત્રકળા વગેરે હુનરો શિખવવામાં આવે છે. સ્ત્રી કેળવણીનું કામ પણ આ શહેરમાં ધણું સારું ચાલે છે. સરકારી તથા ખાનગી મળીને આસરે પંદરેક કન્યાશાળાઓ છે. બોબ્બાઓની છોકરીને માટે બે તથા પારસીની છોકરીઓને માટે પારસી પંચાત તરફથી આસરે આઠેક કન્યાશાળાઓ છે.

વસ્તી.

ખેટની સઘળી વસ્તી દક્ષિણ ભાગ ઉપર આવેલી છે. ઠમ્છી ભાટિયા, ઠમ્છી હુવાણા તથા કમ્છી ખોળ, મેમણ વગેરેની ખેટના પૂર્વ ભાગ ઉપર આવેલી છે. ગુજરાતી લોકો ધણાખરા જૂલેશ્વર અને મામાદેવીની આસપાસના જિલ્લાઓમાં છે. દક્ષિણની વસ્તી ખેટના દક્ષિણ પશ્ચિમ ભાગમાં આવેલી છે. મુસલમાનની પાંચઘણી ભીંડીખજાર વગેરે ઠેકાણે છે. પારસીઓની ધોખી તળાવ, ચીરાખજાર, અલાઇખાગ આગળ વગેરે ઠેકાણે છુટી છુટી છે. હોરાઓની જુમા મસજિદની આસપાસના જિલ્લામાં આવેલી છે. કોટની વસ્તી ધણું કરીને ભાટિયા અને પારસીની છે. અંગ્રેજ લોકની ભોંયખળે, આન્ટરેડ, વાલકેશ્વર વગેરે ઠેકાણે છે.

પેદાશ તથા હુમર.

ખેતીની પેદાશમાં ડાંગર (પટની ચોખા) છે. ભાજપાલામાં કાંદા, દુધી, કારેલાં, વેગણ, ચોળી, પાપડી, વગેરે સર્વે સાકલાજી નીપજે છે. નારીએલી તથા તાડની પેદાશ પણ સારી છે. એ ખેટમાં વરાળ યંત્રથી ચાલતા ધણીક તરેહના સાંચાઓ ચાલે છે, જેવાકે સુતરાઉ તથા રેશમી કાપડ વણવાના, આઈસ, (ખરફ) બનાવવાના, તેલ કાઢવાના, ધઉં દળવાના વગેરે ધણી જાતના સાંચાઓ છે, તેમાં સુતર કાંતવાનાં તથા કાપડ વણવાનાં સાંચા ચાલે છે તેથી હજારો માણસોનું ગુજરાન ચાલે છે.

મુખ્ય ઇલાકો.

હિંદુસ્તાનની પશ્ચિમ બાજુએ મુખ્ય ઇલાકાનો એક લાંબો અને સાંકડો મુલક છે. એની લંબાઈ આસરે ૧૦૦૦ મૈલ છે. અને

એની સરાસરી પહોળાઇ આસરે ૧૯૦ મૈલ છે; એનું ક્ષેત્રફળ ૧૯૭૮૭૫ ચોરસ માઇલ છે. તે વસ્તીની કુલસંખ્યા ૨૩૩૯૫૬૬૩ છે.

સીમા—ઉત્તરે બલુચિસ્તાન અને પંજાબ પ્રાંત; પશ્ચિમે બલુચિસ્તાન અને આરબી સમુદ્ર; દક્ષિણે મદ્રાસ ઇલાકાનો મૈસોર પ્રાંત અને પૂર્વે રજપૂતાના, મધ્યહિંદુસ્તાનના સંસ્થાનો, મધ્યપ્રાંત, ખીરાર અને હૈદરાબાદ છે.

મુખર્દી ઇલાકાના મુખ્ય ભાગ.

મુખર્દી ઇલાકાના પાંચ ભાગ કર્યા છે. ઉત્તરથી શરૂ કરતાં (૧) સિંધ, (૨) કચ્છ, (૩) ગુજરાત, (૪) મહારાષ્ટ્ર, એમાં દક્ષિણ અને કોંકણ છે. (૫) દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર અને ઉત્તરકાનડા.

મુખર્દી ઇલાકાના મુખ્ય પર્વત.

૧. હાલા પર્વત—સિંધ પ્રાંતની પશ્ચિમે છે.
૨. ગિરનાર પર્વત—કાઠિયાવાડમાં છે.
૩. સાતપુડા પર્વત—ઈંદોર અને ખાનદેશના તાબાના મુલકોની વચ્ચે છે.
૪. સહ્યાદ્રિ પર્વત અથવા પશ્ચિમઘાટ—દક્ષિણદેશ અને કોંકણની વચ્ચે છે.

મુખર્દી ઇલાકાના મુખ્ય અખાત.

૧. કચ્છનો અખાત—કચ્છ અને કાઠિયાવાડની વચ્ચે.
૨. અખાતનો અખાત—કાઠિયાવાડની પૂર્વે.

મુંબઈ ઇલાકાની મુખ્ય નદી.

સિંધુ—દિમાલવપર્વતમાંથી નીકળી સિંધપ્રાંતમાં થઈને અરબી સમુદ્રને મળેછે.

ખતાસ } શીરોધના ડુંગરમાંથી નીકળેછે ને કચ્છના
સરસ્વતી } રણમાં વહેછે.

સાબરમતી—એરાવલી ડુંગરાના છેડા આગળથી નીકળી ગુજરાતમાં થઈને અંબાતના અંબાતને મળેછે.

મહી—માળવામાંથી નીકળી અંબાતના અંબાતને મળેછે.

નર્મદા } સાતપુડા પર્વતમાંથી નીકળી ગુજરાતમાં વહીને
તાપી } અંબાતના અંબાતને મળેછે.

કીમ—રાજપીપળાના ડુંગરમાંથી નીકળી ગુજરાતમાં વહી અંબાતના અંબાતને મળેછે.

ગોદાવરી—નાશિક પાસે ત્ર્યંબકમાં પશ્ચિમઘાટમાંથી નીકળી દક્ષિણ પ્રાંતમાં હૈદરાબાદ ને કર્નાટકમાં થઈ અંગાળાના ઉપસાગરને મળેછે.

નીરા—એ સતારા જિલ્લાની ઇશાન કોણમાં ભીમાને મળેછે.

ભીમા—પુના જિલ્લાની પૂર્વે આગુએ છે.

કૃષ્ણા—સતારા પાસે મહાબળેશ્વર આગળ પશ્ચિમ ઘાટમાંથી નીકળી, દક્ષિણ પ્રાંતમાં થઈ અંગાળાના ઉપસાગરને મળેછે.

તુંગભદ્રા—એ નદી નિઝામના રાજ્યમાં રેચૂરની પેલીમેર કૃષ્ણાને મળેછે.

મુંબઈ ઇલાકાની રાજ્ય રીતિ.

આખા મુંબઈ ઇલાકા ઉપર એક અંગ્રેજ અમલદાર હકુમત ચલાવે છે જેને “ગવર્નર” કહે છે. એની નેમણુંક ઈંગ્લેન્ડની મહારાણી કરે છે. એને રાજ્ય કારભારમાં સલાહ આપવાને અને મદદ કરવાને ખીજા ત્રણ મોટા અધિકારીઓ હોય છે, જેઓને “કાઉન્સિલર” કહે છે. એઓમાંનો એક મહેસુલખાતાનો, ખીજો ન્યાયખાતાનો, અને ત્રીજો (સેનાધીપતિ) લશ્કરી ખાતાનો વહીવટ ચલાવે છે. મુંબઈ શહેરમાં ધનસાફ કરવાને એક “હાઈકોર્ટ” (મોટી અદાલત) છે. તેના ન્યાયાધિશ ઇલાકાની સઘળી અદાલતો ઉપર દેખ-રેખ રાખે છે. વળી એક ખીજી કોર્ટ (અદાલત) છે, જ્યાં જિલ્લાઓ-વગેરેના ન્યાયાધિસોએ કરેલા ધનસાંફા ઉપર અપીલ સાંભળવામાં આવે છે, વડોદરા શિવાય ઇલાકામાંનાં ખીજાં સઘળાં દેશી રાજ્યો મુંબઈના ગવર્નરના તાબા હેઠળ છે. દેશી સંસ્થાનો અને એજન્સિમાં સરકાર તરફથી પોલિટિકલ એજન્ટો રહે છે. એ અમલદારોને મદદ કરવાને એમના હાથ નીચે બે કે વધારે આસિસ્ટન્ટ પોલિટિકલ એજન્ટો છે. દેશી રાજ્યોને અને તેઓના કારભારીઓને રાજ્ય કારભારમાં સલાહ આપવાનું, રાજ્ય રજવાડામાં વાંધા પડે તેના ફેસલા કરવાનું, તેમને એકએક જોડે લડતાં તથા એકએકનો મુત્તક લૂટતાં અટકાવવાનું, રાજ્ય રજવાડામાંથી ખંડણી વસુલ કરી ગાયકવાડ કે ખીજા સંસ્થાનોમાં ભરવી હોય ત્યાં ભરવાનું, અને રૈયત ઉપર થતા જુલમો અટકાવવાનું કામ એ અધિકારીઓને સોંપ્યું છે.

મુંબઈના ગવર્નરના હાથ નીચે ખીજા ચાર “કમિશનર” હોય છે. તેઓને ઇલાકાના સઘળા જિલ્લા સોંપેલા હોય છે. દરેક જિલ્લા

સ્થાનો કારભાર કરવાને કમિશનરોના હાથ નીચે કલેક્ટર કે માનિસ્ટ્રેટ છે. તેઓ સરકાર તરફથી જમાબંદી વસુલ કરે છે ને ખરચ થાય તે આપે છે ને મુલકી, ફાજદારી તથા લોકાપયોગી હરેક બીજા કામ ઉપર નીધા રાખે છે. એના હાથ નીચે ધણું કરીને બે ત્રણ આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર, એક ડિસ્ટ્રિક્ટ ડેપુટી કલેક્ટર અને હળૂર ડેપુટી કલેક્ટર હોય છે. આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર અને ડિસ્ટ્રિક્ટ ડેપુટી કલેક્ટરને તાલુકાની દેખરેખ સોંપી છે. હળૂર ડેપુટી કલેક્ટર જિલ્લાના મુખ્ય શહેરમાં રહી તીજેરી વગેરેનું કામકાજ કરે છે. દરેક તાલુકામાં કલેક્ટરની વતી મામલતદાર રહે છે. જો પરગણું મોટું હોય તો મામલતદારના હાથ નીચે મહાલકરી કે થાણાદારને તેમાંનાં ભાગ સોંપે છે. મામલતદારની કચેરીમાં પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ તરફથી ફાજદાર રહે છે.

સિંધ પ્રાંત.

એની ઉત્તરે બલુચિસ્તાન અને પંજાબ; પશ્ચિમે હાલા અને સુલેમાન પર્વત; દક્ષિણે કચ્છનું રણ અને આરબી સમુદ્ર; અને પૂર્વે જસલમેરનું રણ અને રજપૂત સંસ્થાન છે.

એમાં પોણો ભાગ મુસલમાની ધર્મ પાળે છે. એની મુખ્ય ભાષા સિંધી અને બલૂચી છે. એમાં વરસાદ થોડો વરસે છે, પણ માર્યથી તે સપ્ટેમ્બર સુધીમાં સિંધુ નદીમાં રેલ આવે છે તેનું પાણી આસપાસના મુલકોમાં ફરી વળે છે, તેથી ધરતી રસાળ થાય છે.

સિંધ પ્રાંતના વિભાગો અને શહેરો.

જિલ્લા.

મુખ્યશહેર.

શિકારપુર.....શિકારપુર; સફર; (સિંધુ નદીને કાંઠે
વ્યાપારનાં મુખ્ય મથક છે.)

હેદ્રાબાદ.....હેદ્રાબાદ (સિંધની રાજધાની
સિંધુ નદી ઉપર છે. એ શહેરની
પાસે ૧૮૪૩માં સર ચાર્લ્સનેપી-
અરે સિંધના અમીરને હરાવ્યા.)

કરાંચી... ..કરાંચી (એ ભરવસ્તીવાળું ને વ્યા-
પારનું મુખ્ય બંદર છે.)

સિંધના ઉપલો સરહદના
મુલક } જોડ્યાબાદ.

થરપારકર.....અમરકોટ (એમાં ૧૫૪૩માં
અકબર જનમ્યો હતો.)

ખેરપુર.....ખેરપુર.

ગુજરાત.

ગુજરાત પ્રાંતનો કેટલોક ભાગ અંગ્રેજ સરકારનો ખાલસા
છે, ને બાકીનો દેશી રાજાઓનો છે. એ પ્રાંતમાં ધણાખરા લોકો
હિંદુધર્મ પાળે છે ને તેઓની મુખ્ય ભાષા ગુજરાતી છે.

ગુજરાત પ્રાંતના બધા મળી ૧૪ વિભાગ કરવામાં આવેલા છે,
તેમાં પાંચ જિલ્લા, ત્રણ દેશી સંસ્થાન અને ૬ એજન્સી છે. એનું

મુખ્ય શહેર અમદાવાદ છે. તે સાબરમતી નદી ઉપર આવેલું છે. ગુજરાતપ્રાંતનાં મુખ્ય બંદર સુરત, ભરૂચ, ખંભાત, ધોધા, પોર-બંદર અને કચ્છ માંડવી છે. ગુજરાત પ્રાંતની મુખ્ય નદીઓ સાબરમતી, નર્મદા, તાપી, કીમ, પૂર્ણા અને બનાસ છે.

ગુજરાત પ્રાંતના વિભાગો.

જિલ્લા.	સંસ્થાનો.	એજન્સિ.
૧ સુરત.	૬ કચ્છ.	૯ કાઠીઆવાડ.
૨ ભરૂચ.	૭ વડોદરા(ગાયકવાડનો મુલક.)	૧૦ પાલણપુર.
૩ ખેડા.	૮ ખંભાત.	૧૧ માહીકાંડા.
૪ પંચમહાલ.	”	૧૨ રેવાકાંડા.
૫ અમદાવાદ.	”	૧૩ પંચમહાલ.
		૧૪ સુરત.

સુરત જિલ્લો.

એ જિલ્લાની ઉત્તરે કીમ નદી, પૂર્વે ગાયકવાડનો મુલક, તથા વાંસદા, ધરમપોરનાં રાજ્યો, દક્ષિણે દમણગંગા નદી, અને પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર અને ખંભાતનો અખાત છે. એ જિલ્લાની જમીન ઘણીખરી રસાળ છે. એમાં તાપી, કીમ, મીઠાળા, પૂર્ણા, અંબિકા, પાર, કોલક વગેરે નદી છે. એ જિલ્લાની મુખ્ય પેદાસ ડાંગર, જુવાર, ઘઉં, કઠોળ, બાજરી, દીવેલી, નાગલી, કોદા, શેરડી, અને કેળાંની છે. કેટલેક ઠેકાણે તમાકુ ને ભીંડી થાય છે. એ જિલ્લાનું મુખ્ય શહેર સુરત છે, તે તાપી નદીઉપર આવેલું છે. એમાં અંગ્રેજ, ફ્રેન્ચ અને વહાંદા વેપારીઓએ કોઠી સ્થાપી હતી. એ આગળ

ઘણી વસ્તીવાળું ને પૈસાવાળું હતું, પણ વારંવારની મોટી આગો, રેલો, અને મુખ્ય વ્યાપારનું મુખ્ય બંદર થવાથી એ શહેરનો વ્યપાર ઘણો ખરો ટુટી ગયો છે. એ જિલ્લાના પારડી, વલસાડ, ચીકલી, જલ્લાલપોર, ખારડોલી, માંડવી, ચોર્યાશી અને ઓરપાડ, નામના ૮ તાલુકા કરેલા છે.

ભરૂચ જિલ્લો.

ભરૂચ જિલ્લાની ઉત્તરે મહી નદી, પશ્ચિમે ખંભાતનો અખાત, દક્ષિણે કીમ નદી અને પૂર્વે ગાયકવાડનો મુલક છે. નર્મદાના મુખ આગળની જમીન ઘણી રસાળ હોવાથી ખેતી સારી થાય છે. ભરૂચમાં સૂતર કાતવાનાં મોટા વરાળથી ચાલતા રેંદિયા છે તથા કાપડ વણવાનાં તેમજ કપાસ લોઢવાનાં ઘણાં વરાળયંત્રો છે. એની મુખ્ય પેદાસ રૂછે. ચોમાસમાં જુવાર, ડાંગર, ખાજરી, તુવર અને મગ પાકે છે અને શિયાળામાં ઘઉં, તલ, વટાણા, ચણા, વાલ, દીવેલી અને તમાકુ પાકે છે. એ જિલ્લાનું મુખ્ય શહેર ભરૂચ છે તે નર્મદા નદીના મુખ આગળ છે, અને બીજાં મોટાં શહેરો અંકલેશ્વર, હાંસોટ, જંબુસર, અને આમોદ છે. એ જિલ્લાના ભરૂચ, અંકલેશ્વર, વાગરા, આમોદ, અને જંબુસર નામના પાંચ તાલુકા છે.

ખેડા જિલ્લો.

ખેડા જિલ્લાની ઉત્તરે અમદાવાદ જિલ્લો, ગાયકવાડ અને મહી-કાંઠા એનન્સિનો કેટલોક મુલક અને રેવાકાંઠા એનન્સિમાનું વાડાસિનોરનું નહાનું રાજ્ય, પશ્ચિમે ખંભાતનું સંસ્થાન અને અમદાવાદ જિલ્લો, દક્ષિણે અને પૂર્વે મહી નદી આવી પંચમહાલ,

ઝાંઝવાડનો મુલક તથા ભરૂચ જિલ્લાથી તેને જુદો પાડે છે. એ જિલ્લાની જમીન સપાટ અને રસાળ છે. એમાં કેટલીક નદીઓ છે તેમાં મહીનદી મુખ્ય છે. એના મુખ્ય શહેર ખેડા, નડીઆદ, કપડવંજ, ડાકોર, ઉમરેઠ, અને ધોરસદ છે. એ જિલ્લામાં ખીજા બધા પાક કરતાં બાજરી તથા તમાકુ પુષ્કળ થાય છે. એના કપડવંજ, ઠાસરા, નડીઆદ, મહેમદાવાદ, માતર, આણંદ અને ધોરસદ નામના ૭ તાલુકા કરેલા છે.

પંચમહાલ જિલ્લો.

પંચમહાલ જિલ્લો ખેડા જિલ્લાની પૂર્વે આવેલો છે. એ જિલ્લાના એ ભાગ થયેલા છે તેમાંના એક ભાગનું મુખ્ય શહેર દાહોદ અને ખીજાનું ગોધરા છે. એ જિલ્લાની જમીન ઉંચી નીચી અને વેરાન છે તેથી ખેતીની હાલત સારી નથી. એ જિલ્લાના ગોધરા, કાલોલ અને દાહોદ નામનાં ત્રણ તાલુકા છે.

અમદાવાદ જિલ્લો.

આ જિલ્લો ગુજરાતના ખીજા જિલ્લાઓની ઉત્તરે આવેલો છે. એમાં મુખ્ય નદી સાબરમતી છે. ઉત્તર ભાગમાં નીચા ડુંગરા આવેલા છે તથા ઘોઘા તાલુકામાં કેટલાક ડુંગરા છે, પરંતુ બાકીનો મુલક સપાટ મેદાન છે. એ જિલ્લામાં ખેતીવાડીનું કામ સારું ચાલે છે. અમદાવાદ જિલ્લાનું મુખ્ય શહેર અમદાવાદ છે તે સાબરમતીને કાંઠે આવેલું છે. એ શહેરમાં રેશમ, સૂતર અને કસબનાં પુષ્કળ કારખાનાં તથા આગલા વખતની ઘણી સુંદર ઇમારતો છે. આઈસ

કોલેજ, મેડિકલસ્કૂલ, એ હાઇસ્કૂલ, એ બ્રાન્ચ સ્કૂલો, પાંચ વર્નાક્યુલર સ્કૂલ, એ ટ્રેનિંગ કોલેજ, ત્રણ કન્યા શાળા, ત્રણ લાયબ્રેરીઓ, ચાર ધર્મનાદવાખાનાં, અને છાપખાનાં છે. અમદાવાદ જિલ્લામાં ૭ તાલુકા કરેલાછે. તે નીચેપ્રમાણે પ્રાંતીજ, વીરમગામ, ઘોળકા, દસકાઈ, ધંધુકા, ઘોઘા, સાણંદ, પાટડી અને મોડાસા એ પેઠા તાલુકા છે. એ જિલ્લામાં ખીજાં મોટાં શહેરો વીરગામ, ઘોળકા, ઘોલેરા, અને ઘોઘા છે. એ જિલ્લાની મુખ્ય પેદાસ, રૂ, ગળી, દીવેલી, ડાંગર, જુવાર, ચણા, તંબાકુ, શેરડી અને તલ છે.

કચ્છ સંસ્થાન.

કચ્છ દેશ સિંધ અને કાઠીઆવાડની વચ્ચે છે. એની ઉત્તરે રણ (રેતીનું મેદાન) છે, તે ચોમાસામાં પાણીથી ભરપૂર હોય છે ત્યારે કચ્છ જાણે એટલોય તેમ દેખાય છે. એ દેશનો દક્ષિણ કાંઠો તદ્દન સપાટ અને ભૂમિ રસાળ છે. બાકીની સર્વે દિશાએ ડુંગરા અને પથરાવાળી જમીન છે. એમાં એકે નદી નથી, પરંતુ કેટલાક પાણીના વહેણા છે. કચ્છમાં હિંદુ રાજા છે, જે ' રાવ ' ના નામથી ઓળખાય છે. કચ્છનું મુખ્ય શહેર ભૂજ છે. ભૂજનું કસબી અને હીરનું ભરત અને સોના રૂપાની નકસીદાર કારીગરીઓ ઘણી વખણાય છે. દેશમાં સુતરઉ અને રેશમી કાપડ વણવાનાં કાન્ધખાનાં છે. ભૂજમાં પોલિટિકલ એજન્ટ રહે છે. એ શહેરમાં કેળવણી આપવાનું કામ ધણુ સાઈ ચાલે છે. ખીજું શહેર માંડવી બંદર છે. એ મોટા વેપારનું સ્થળ છે, એમાં વસ્તી ભારે છે, કચ્છની મુખ્ય નિકાસ બાજરી, જુવાર, મીઠું, મગ, ઘઉં, મઠ, રૂ, ઉન, દીવેલી, રાઈ વગેરે છે.

ગાયકવાડ સંસ્થાન.

એના તાબાનાં ગામો ઘણાં ખરાં વીખરાતાં અને બીજા રાજ્યો જોડે સેળભેળ થઇ ગયાં છે. મુખ્ય ઇલાકાના દેશી રાજ્યોમાં એ સર્વેથી મોટું ગણાય છે. એ રાજ્ય આગળ મુ'ખ્યના ગવર્નરના તાબામાં હતું, પણ થોડાં વર્ષ થયાં એ હિંદુસ્તાનના ગવર્નર જનરલના તાબામાં છે. એ રાજ્ય ઉપર દેખરેખ રાખવાને ગવર્નરજનરલનો એજન્ટ તથા ફોજ રહે છે. એનું મુખ્ય શહેર વડોદરા છે, તે તેમાં ગાયકવાડ મહારાજ રહે છે; આ શહેરમાં કેટલીક સુંદર ઇમારતો અને કેળવણી આપવાનાં શૈક્ષણિક મકાન બાંધેલાં છે. એ સંસ્થાનનાં બીજાં મોટાં શહેરો નવસારી, ગણદેવી, અમરેલી, પાટણ સિંધપુર, અને કડી છે.

ખંભાત સંસ્થાન.

એની ઉત્તરે અને પૂર્વે ખેડા જિલ્લો, અગ્નિ કોણમાં ગાયકવાડનો મુલક, દક્ષિણે મહીનદી અને ખંભાતનો અખાત, અને પશ્ચિમે સાબરમતી નદી અને અમદાવાદ જિલ્લો છે. એ તદ્દન સપાટ અને નદી વિનાનું છે. એ સંસ્થાનનો હાકેમ મુગલ છે, તે નવાબના નામથી આજખાય છે. એ સંસ્થાન ખેડાના કલેક્ટરના ઉપરીપણા નીચે છે. એનું મુખ્ય શહેર ખંભાત છે. તે મહીનદીને કાંઠે તેના મુખ આગળ છે. એમાં બાજરી, જુવાર, ઘઉં, મીઠું, રૂ, ગળી અને અરીસું વગેરે પાકે છે. સુતરો કપડાં અને શેત્રુંજી ખંભાતમાં બને છે.

કાઠિયાવાડ એજન્સી.

કાઠિયાવાડનું નામ અસલ સૌરાષ્ટ્ર હતું. કાઠિયાવાડ મુ'ખ્ય ઇલાકાની પશ્ચિમે તે કચ્છ અને ખંભાતની વચ્ચે એક મોટો ક્ષેત્રફલ છે.

એમાં કોઇ મોટી નદી નથી. એના રાજ્ય કાજનો અદોખસ્ત રાખવાને અંગ્રેજો તરફથી મુખ્ય અધિકારી પોલિટિકલ એજન્ટ રહે છે, જેની કચેરી રાજકોટ શહેરમાં છે. એ એજન્ટના ચાર પ્રાંત કયા છે, એમાંના દરેકને માટે આસિસ્ટન્ટ પોલિટિકલ એજન્ટ છે.

એજન્ટના વિભાગો. વ્યા. પો. એજન્ટ સાહેબની કચેરી.

૧ ઝાલાવાડ.	વઢવાણ.
૨ ગોહાલવાડ.	સોનગઢ.
૩ સોરઠ.	માણેકવાડા.
૪ હાલાર.	રાજકોટ.

કાઠિયાવાડમાં પાંચ પહાડ છે (૧ ચોટીલા; ૨ મોરધાર અને લાંબધાર; એની પાસે પાલીતાણાનો પ્રખ્યાત ડુંગર શેલુજો છે; ૩ ગીરપર્વત; ૪ ગિરનાર; ૫ બડીપર્વત). કાઠિયાવાડનાં બધા મળી ૨૧૮ સંસ્થાનો છે. જેમાંનાં મુખ્ય નીચે જણાવ્યાં છે. તેમાં ભાવનગરનું સંસ્થાન વ્યાપાર અને કેળવણીમાં સર્વથી સરસ થયું છે. ભાવનગર તથા ગોંડળદરબારે પોતાને ખર્ચે રેલવે બાંધી છે, તે વઢવાણથી ભાવનગર અને ભાવનગરથી ગોંડળ તાપ્તાના ગામ ધોરાજી સુધી જાય છે. કાઠિયાવાડ એજન્ટનાં હિંદુ લોકોનાં મોટાં તીર્થ છે. તેઓમાં મુખ્ય દ્વારકાં, સોમનાથ કે પ્રભાસપાટણ, તથા પાલીતાણા છે. (એમાં છેલ્લું શ્રાવક લોકના ધર્મનું છે.)

૧ જુનાગઢ.	૬ મોરલી.
૨ નવાનગર.	૭ લીમડી.
૩ ભાવનગર.	૮ રાજકોટ.
૪ ધાંગઢી.	૯ ગોંડળ.
૫ ધોરબંદર.	૧૦ વઢવાણ.

પાલણપુર એજન્સિ.

એ એજન્સિ ગુજરાતની ઉત્તરે છે. એમાં બનાસ અને સરસ્વતી નદી વહે છે. એની નિકાસ. બાજરી, જુવાર, ધાત્રી, મગ, મક, ડાંગર ૩ અને શેરડી વગેરે છે. એમાં મુખ્ય સંસ્થાન ૧૧ છે, તેમાંનાં પાલણપુર, અને કાંકેજ ગાયકવાડને ખંડણી આપે છે, તે બાકીનાને શિર ખંડણી નથી. એ સંસ્થાનોમાં પાલણપુર અને રાધનપુરના સંસ્થાનો મુખ્ય છે. એમાં મુખ્ય શહેરો પાલણપુર, ડીસા અને રાધનપુર છે. પાલણપુરમાં પોલિટિકલ એજન્ટ રહે છે અને ડીસામાં અત્રે લશ્કરની છાવણી છે. ઉપર જણાવેલા ૧૧ સંસ્થાનોમાં પાલનપુર, રાધનપુર, વારાઈ, તેરવાડા એ મુસલમાની સંસ્થાનો છે; થરાદ, મારવાડ, વાવ, સુઈગામ, દેવદર, ચીરચટ, તથા સાંતલપુર રજપુત સંસ્થાન અને લાલપુર, અને કાંકેજ કોળી સંસ્થાન છે.

મહિકાંડા એજન્સિ.

એ એજન્સિ ગુજરાતની ઈશાન કોણમાં છે. એની ઉત્તરે અને પૂર્વે કુંગરો અને જંગલો છે, પરંતુ બાકીનો પ્રદેશ સપાટ છે. એ પોલિટિકલ એજન્ટના ઉપરીપણા નીચે છે. તે સાદરામાં એ રહે છે. એમાં સાબરમતી નદી વહે છે. એમાં બધા મળી ૪૮ કોસોનો અમલ છે. એ એજન્સિનું મુખ્ય સંસ્થાન ઈડર છે.

રેવાકાંડા એજન્સિ.

એ એજન્સિ ગુજરાતની પૂર્વે છે. એમાં મહી અને નર્મદા નદી અને રાજપીપળા નામે પર્વત છે. એ એજન્સિ પોલિટિકલ

એજન્ટના ઉપરી પણા નીચે છે. તે વડોદરા કાંપમાં રહે છે. એ એજન્સિના છ સંસ્થાનો છે—૧ રાજપીપળા; ૨ છાયાઉદેપુર; ૩ ખારીઆ; ૪ હુણાવાડા, ૫ મુથ; ૬ વાડાસીનાર. એ સંસ્થાનોમાં મોટામાં મોટું સંસ્થાન રાજપીપળાનું છે, તેમાં મુખ્ય શહેર નાંદોદ છે, તેમાં રાજ્ય રહેછે.

પંચમહાલ એજન્સિ.

પંચમહાલમાં ગવર્નરનો એજન્ટ રહેછે. એની હવા સારી નથી. એમાં ઈમારતી લાકડું સાફ થાયછે. એનું મુખ્ય સંસ્થાન નાડકોટ છે.

સુરત એજન્સિ.

આ એજન્સિને સુરત જિલ્લો એક નથી. એમાં સચીન વાંસદા અને ધરમપુર એ ત્રણ સંસ્થાનો છે. તેઓ સુરતના કલેક્ટરના ઉપરીપણા નીચે છે.

ગુજરાત પ્રાંતનાં મુખ્ય શહેરો.

૧ અમદાવાદ	૫ વીરમગામ	૯ વડોદરા	૧૩ ભાવનગર
૨ સુરત	૬ ખેડા	૧૦ ભૂજ	૧૪ જુનાગઢ
૩ ભરૂચ	૭ ગોધરા	૧૧ માંડવી	૧૫ રાજકોટ
૪ નડીઆદ	૮ દાહોદ	૧૨ ખંભાત	૧૬ પાલણપુર

દક્ષિણ (દખણ) પ્રાંત.

દખણ પ્રાંત એ હેરાબાદ પ્રાંત અને સહ્યાદ્રીપર્વતની વચ્ચે આવેલો છે. દક્ષિણ દેશના મેદાનમાં મોટી નદીઓના કાંઠાની ભૂમી ઘણી રસાળ છે; પરંતુ વરસાદ નિયમસર આવતો નથી અને આવે છે તે ઘણો થોડો આવે છે, તેથી એ પ્રાંતમાં કોઈ કોઈ ઠેકાણે ઘણીવાર દુકાળ પડે છે. એ પ્રાંતમાં ગોદાવરી, ભીમા, નીરા, કૃષ્ણા અને તુંગભદ્રા નદીઓ છે. એ પ્રાંતની મુખ્ય વસ્તી મરેડી છે અને તેઓ મરાઠી ભાષા બોલે છે. દક્ષિણ પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર પુણા છે. એમાં પહેલા પેશ્વાની રાજ્યગાદી હતી ને એમાં ચોમાસાની રતુમાં હવા ઘણીસારી હોય છે, તેથી મુખ્યધના ગવતર ત્યાં જન્મ રહે છે. પુણાની પાસે ખડકી અને કોરગામ છે ત્યાં લશ્કરી છાવણી છે. દક્ષિણ પ્રાંતના નીચે પ્રમાણે વિભાગો છે.

દક્ષિણ પ્રાંતના વિભાગો અને શહેરો.

વિભાગ.

મુખ્ય શહેર.

ખાનદેશ જિલ્લો.....ધુળિઆ, માલેગામ, નન્દુર-
બાર અને ભુસાવલ.

નાશિક જિલ્લો.....નાશિક(ગોદાવરી નદીના મૂળપા-
સે છે. એમાં કેટલીક ગુફાના હિંદુ-
લોકોના દેવની મૂર્તિ છે. દર બાર વર્ષે
સિંહરાશીનો બ્રહ્મરૂપિ આવે છે
ત્યારે નાશિકમાં અને તેની પાસે
આવેલા ત્રયંબકમાં ગોદાવરીની
મોટી જત્રા ભરાય છે.)

અહમદનગર જિલ્લો....અહમદનગર (સીના નદી ઉપર છે.
આગળ મુસલમાન રાજાઓની
રાજ્યધાની હતી).

પુણા જિલ્લો.....પુણા.
સાતારા જિલ્લો.....સતારા (એમાં શીવાજીના વંશજો
આગળ રાજ્ય કરતા હતા); માહા-
બળેશ્વર (કૃષ્ણા નદીના મૂળપાસે
૪૫૦૦ ફીટ ઉંચી ટેકરી છે. ત્યાં
મુંબઈનો ગવર્નર ઉનાળામાં જઈને
રહે છે).

સોલાપુર જિલ્લો.....સોલાપુર, ખારશી, પંધરપુર.
(ભીમા નદી ઉપર પંધરપુર હિં-
દુઓનું જત્રાનુંઠેકાણું છે).

થંડસંસ્થાન.....થંડ.

અકલકોટ સંસ્થાન.....અકલકોટ

ખાનદેશ એજન્સિ.

સતારા એજન્સિ.....ભોર, ફલટણ, ઝોંદ અને જત.

કોકણ પ્રાંત.

કોકણ પ્રાંત ઘાટ (સલ્વાદ્રિ) અને અરબીસમુદ્રની વચ્ચે જમી-
નનો સાંકડો કકડો છે એમાં ડાંગર ઉગે એવી ફળદ્રુપ જમીન તથા
નાળિયેરીની વાડીઓ છે. પરંતુ આખો પ્રાંત ખડખડો અને વિકટ
છે. એમાં ખાઈઓ, પર્વતોની હાર તથા છુટાં શિખરો ઘણાં છે.

એમાં ઘણા કીમતી ઘોડોએક સાગ થાયછે. ગુજરાતની દક્ષિણે સુરત-
થી તે પોર્તુગીઝ તાપ્પાના ગોવાપ્રાંત સુધી કોકણના વિભાગની હદ
આવેલી છે, કોકણ પ્રાંતના ઘણાખરા લોકો મરાઠી હિંદુઓછે, તે
તેઓ મરાઠી ભાષા બોલે છે, કોકણ પ્રાંતમાં નહાની નહાની નદીઓ
ધણીછે. એના મુખ્ય બંદરો મુંબઈ, રતનાગીરી, વિંગોલ્લા અને
હુર્નાઈ છે. એની મુખ્ય પેદાશ-ડાંગર, શેરડી અને નાળીએરીછે.
કોકણ પ્રાંતના નીચે પ્રમાણે સાત વિભાગ થયલા છે,

વિભાગ.

મુખ્ય શહેર,

મુંબઈએટ.....મુંબઈ (એતું વર્ણન પહેલું આપેલું છે).

થાણા જિલ્લો.....થાણા (સાલસેટ એટમાં આવેલું છે.)

કલ્યાણી (આ કોકણ લોકોની સડકના ૫
ફાંટાછે, તેમાંનો એક જબલપોરથી અલા-
હાબાદ અને કલકત્તા તરફ જાય છે તે
ખીજે પુણેયધને મદ્રાસ તરફ જાય છે)
વાંદરા; વસઈ (એ અસલ ફિરંગી લોકો-
કના હાથમાં હતાં. એમાં છેલ્લા પેશ્વા
બાહરાવે સને ૧૮૦૨માં અંગ્રેજોને સથે
કોલકરાર કર્યા; જ્યાં અંગ્રેજોએ તેને
મદદ કરી પાછો પુણાની ગાદીએ
બેસાડ્યો).

કોલાબા જિલ્લો.....અલીબાગ.

રતનાગીરીજિલ્લો. રતનાગીરી; વિંગોલ્લા; (મુંબઈની
દક્ષિણે અરબી સમુદ્રના કિનારાપર છે.
ઘેરિઆ (ગોવાની પાસે બંદર છે).

જવારેસંસ્થાન.....જવારે;
જંજિરાસંસ્થાન.....જંજિરા;
સાવંતવાડીસંસ્થાન.....સાવંતવાડી.

દક્ષિણ મહારાષ્ટ્રદેશ અને ઉત્તર કનેડા.

દક્ષિણ મહારાષ્ટ્રદેશ એ દક્ષિણ પ્રાંતની દક્ષિણે છે. એ દેશનો પૂર્વ તરફનો ભાગ સપાટ અને રસાળ છે. એમાં કૃષ્ણા અને તુંગભદ્રા નદી વહે છે. એમાં વિસ્તીર્ણ મેદાનો છે. તેમની ભૂમિ કાળી ૩ પાકે એવી છે ને તેમાં ખેતી ઘણી સારી થાય છે. એ દેશના નીચે પ્રમાણે વિભાગો છે.

વિભાગો.

શહેરો.

કલાદગી જિલ્લો.

કલાદગી, બીજાપુર; (મુસલમાની રાજાઓના વખતમાં આ શહેર ઘણું પ્રખ્યાત હતું, પણ હાલ ત્યાં ઘણી સુંદર ઇમારતો જોવામાં આવે છે.

બેલગામ જિલ્લો.

બેલગામ.

ધારવાડ જિલ્લો.

ધારવાડ, (દક્ષિણ મહારાષ્ટ્રનું મુખ્ય શહેર) હુબલી

કોલાપુરસંસ્થાન.

કોલાપુર (એમાં શીવાજીના વંશના રાજા રાજ્ય કરે છે.

સાવનુરસંસ્થાન.

સાવનુર.

દક્ષિણ મરાઠા જાગીર

સાંગલી; જમખિંડી; મીરજ; કુરંદવાડ; યુધોળ; રામદુર્ગ.

ઉત્તરે કનેડા:—મદ્રાસ સરકારે ઉત્તર કનેડાને ૧૮૬૧માં સોંપ્યો. એની ઉત્તરે બેલગામ; પૂર્વે ધારવાડ અને મહેસૂરનું રાજ્ય, દક્ષિણે મહેસૂર અને મદ્રાસ ધલાકો, પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર અને પોર્ટુગીઝ તાબાનું ગોવા સંસ્થાન છે. અહીંના લોકની ભાષા કાનડી છે. તેઓનો મુખ્ય ઉદ્યમ ખેતી છે, અને મુખ્ય ખોરાક ચોખા છે. એમાં કારવાડ (ઉત્તર કનેડાનું મુખ્ય શહેર) કુંપરા અને હાનાવર મોટાં બંદરો છે. મુંબઈ તથા કરાંચીની પેઠે ચોખાસામાં વહાણોનું રક્ષણ થઈ શકે એવું ત્રીજું બંદર કારવાડ છે.

હિંદુસ્તાન

એશિઆની દક્ષિણમાં પ્રભુ મોટાં દ્વીપકલ્પ છે, તેમાં હિંદુસ્તાનનો ખીન્નઓ કરતાં મોટો અને અગત્યનો દ્વીપકલ્પ છે.

સીમા:—હિંદુસ્તાનની ઉત્તરે હિંદુકુશ, કઠોરામ અને હિમાલય પર્વત છે; પશ્ચિમે હાલા પર્વતની પેલીએર બલુચિસ્તાન, અને અરબી સમુદ્ર છે; દક્ષિણે હિંદીમહાસાગર અને પૂર્વે હિંદી ચીન અને બંગાળનો ઉપસાગર છે.

કાશ્મીરની ઉત્તરથી તે કન્યાકુમારી સુધી હિંદુસ્તાનની લંબાઈ ૧૫૦૦ માઈલ અને સિંધથી આસામ સુધી પહોળાઈ ૧૮૦૦ માઈલ છે. એનું ક્ષેત્રફળ આસરે ૧૬૦૦,૦૦૦ ચોરસ માઈલ છે, અને એમાં આસરે સાડી પચ્ચીસ કરોડ માણસની વસ્તી છે. આખી દુનીઆમાં ચીન શિવાય ખીન્ન બધાદેશો કરતાં એમાં વસ્તી વધારે છે. હિંદુસ્તાન ત્રિકોણાકાર છે. વિંધ્યાચળ પર્વતે એ ત્રિકોણના બે ભાગ કર્યા છે, તેમાંના ઉપરના ભાગને હિંદુસ્તાન અને નીચલાને દક્ષિણ કહે છે.

પદાએશ:—(ખેતી, નીપજ વગેરે) હિંદુસ્થાનમાં ધઉ, ઝોખા, બાજરી. જુવાર, અને ધણીક જાતના કઢોળ, કંદ, મૂળ, મેવા, શાક વગેરે થાયછે; અરીણ, ગળી, સણ, કપાસ, તંબાકુ, શેરડી, રાઈ, તલ (સપાટ જમીનમાં); ચાહા, ખુન (કુંગરોમાં) એળચી અને મરીના ઝાડ (પશ્ચિમકાંઠે) થાયછે; સુખડ, સીસમ, સાગ, કપાસ, આંમળી, આંબો, બાવળ, શેતુર. નાળીએરી, તાડ, સોપારી, વાંસ અને એ શિવાય બીજા ધણાં ઝાડ થાયછે; મસાલા તેજના અને ઉપયોગી વસાણાં ધણે ઠેકાણે થાયછે.

(ખનિજ પદાર્થ) :—લોહું, તાંબું, કાચલા, સોતું, રત્ન, હીરા, સુરેખાર, મીઠું અને સિંહલદ્વીપ (લંકા) ની આસપાસના દરિયામાંથી આખી દુનિયાને પસંદ પડે તેવાં મોતી નીકળે છે.

(જાનવર) :—સિંહ, વાઘ, ચિત્તા, દીપડા, હાથી, રીછ, ગેંઝા, વાંદરા, ઉંટ, ઘોડા, ઘેટાં, બકરા, ભેંસ, અને બળદ વગેરેની છે.

રૂતુ અને હવા:—હિંદુસ્થાનમાં ત્રણ રૂતુ જોવામાં આવે છે.

૧. શિયાળો (ઈંડીની મોસમ)
૨. ઉનાળો (ગરમીની મોસમ)
૩. ચોમાસુ (વરસાદની મોસમ);

(હિંદુસ્તાનના વિભાગો.

૧ મુઝાઈ દિલાહો.	૫ મધ્ય પ્રાંતો,
૨ મદ્રાસ ઈલાહો.	૬ મધ્યહિંદ એજન્સિસનાં
૩ મ્હૈસુર અને કુર્ગનાં સં-
સ્થાન.	સંસ્થાનો
૪ વરાડ સહિત હૈદરાબાદ
સંસ્થાન.	૭ રજપૂત સંસ્થાનો,
	૮ પંજાબ પ્રાંત.
	૯ વાયવ્ય પ્રાંત.

- ૧૦ અયોધ્યા પ્રાંત. ૧૪ નેપાળ અને ભૂતાનના સ્વ-
૧૧ બંગાળા પ્રાંત. તંત્ર સંસ્થાનો
૧૨ આસામ પ્રાંત. ૧૫ ફિરંગીઅને ફ્રેન્ચ સંસ્થાનો
૧૩ બ્રિટિશ બરમા પ્રાંત.

ઉપર જણાવેલા ૧૪ અને ૧૫ માં વિભાગો શિવાય બાકીના હિંદુસ્તાનના સર્વે પ્રાંતો તથા આસપાસના બેટા (લંકા શિવાય) ઉપર ફ્રેન્ચે હિંદ (ઈંગ્લેન્ડની મહારાણી) તરફથી મોકલેલા ગવર્નર જનરલ (સુબો) રાજ્ય ચલાવે છે.

ગવર્નર જનરલની સત્તાનીચે બે ગવર્નર છે, જેઓ મુખ્ય અને મદ્રાસ પ્રદેશમાં અધિકાર ચલાવે છે. ત્રણ લેફ્ટેનન્ટ (સાહેબારી) ગવર્નર છે, જેઓ બંગાળા, પંજાબ અને વાવ્યપ્રાંતોમાં હકુમત ચલાવે છે; પાંચ મુખ્ય કમિશનરો છે, જેઓ મહેસુર, મધ્યપ્રાંતો, અયોધ્યા, આસામ, અને બ્રિટિશ બ્રહ્મદેશમાં અધિકાર ચલાવે છે; અને હૈદરાબાદ, મધ્યહિંદુસ્તાન એજન્સિ, રજપુતાના, હિંદુસ્તાન માંહેલા બીજા સંસ્થાનો અને હિંદુસ્તાનની સીમાની બહારના રાજ્યોમાં રેસિડન્ટ કે પોલિટિકલ એજન્ટો નીમેલા છે.

હિંદુસ્તાનના બેટા.

મુખ્ય બેટા }
સાલસેટ બેટા (સાથી) } હિંદુસ્તાનની પશ્ચિમે અરબીસમુદ્રમાં છે.
લક્ષદ્વીપ બેટા }
માલદ્વીપ બેટા } મલબાર કોસ્ટાની પશ્ચિમે હિંદીમહાસાગરમાં છે.

સીલોન (લંકા)—હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે હિંદીમહાસાગરમાં છે.

રામેશ્વર—હિંદુસ્તાન અને સીલોનની વચ્ચે.

મનાર—રામેશ્વર અને મનારની વચ્ચે (હવુમાને પુલ બંધેલો છે એવું કહેવામાં આવે છે.)

આન્ડામાનબેટા } હિંદુસ્તાનની પૂર્વે બંગાળાના ઉપસાગર
નિકોબાર બેટા } માંછે, બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનમાંથી જેમને કાળે
પાણીએ એટલે સમુદ્ર પાર કહાડવાની શિક્ષા
થાયછે, તેમને આન્ડામન બેટામાં મોકલે છે.

રામરી—બ્રિટિશબરમાની પશ્ચિમેછે.

હિંદુસ્તાનના દ્વીપકલ્પ.

કાઠીઆવાડ—હિંદુસ્તાનની પશ્ચિમે ખંખાત અને કચ્છના અખાતની વચ્ચે છે.

ભૂશિર.

માંજે—હિંદુસ્તાનનું પશ્ચિમ બિંદુ સિંધમાં કરાંચી આગળછે.

દીવ—કાઠીઆવાડ દ્વીપકલ્પની દક્ષિણે.

કામોરીન—હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે.

કેલિમીઅર—હિંદુસ્તાનના અગ્નિ ખુણામાં અને સીલોનની સામેછે.

પલમાઈરાઝ—હિંદુસ્તાનના ઇશાણ ખુણામાં મહાનદીના મુખની ઉત્તરે છે.

નીઝસે—બ્રિટિશબરમામાં પેશુની નૈઋત્ય ખુણામાં છે.

હિંદુસ્તાનના પર્વતો.

હિમાલય—હિંદુસ્તાનની ઉત્તરે.

શિખરો—એવરેસ્ટ અથવા ગૌરીશંકર. એની ઉંચાઈ ૨૯૦૦૨ ફીટ છે તે પૃથ્વી ઉપર સૌથી ઉંચો ભાગ છે.—

કિનચીનજંગા એની ઉંચાઈ ૨૮૧૫૬ ફીટ.

દવલાગિરી ,, ,, ૨૬૮૨૬ ,,

કામાલેરી ,, ,, ૨૩૮૪૪ ,,

નંદાદેવી ,, ,, ૨૩૭૦૦ ,,

હિંદુકુશ—હિંદુસ્તાનની વાયવ્ય દિશાએ છે.

કર્કોરામ—કાશ્મીરની ઉત્તરે છે.

શિવાલિક—ગંગા અને ખીઆસ નદીની વચ્ચે છે.

સુલીમાન—હિંદુસ્તાન અને અફઘાનિસ્તાનની વચ્ચે. એનું

શિખર—તખ્તસુલીમાન એ ૧૧૩૧૭ ફીટ ઉંચું છે.

હાલા—અઘ્નિસ્તાન અને સિંધની વચ્ચે છે.

આરેવલી—રજપૂતાનામાં છે. એનું શિખર—આબુ એ ઉંચાઈમાં

૫૦૦૦ ફુટ છે.

વિંધ્યા—મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં માળવાની દક્ષિણે અને નર્મદાની ઉત્તરે.

સાતપુડા—નર્મદા અને તાપી નદીની વચ્ચે છે.

સહ્યાદ્રિ અથવા પશ્ચિમ ઘાટ—હિંદુસ્તાનના પશ્ચિમ કાના-રાની સમાંતરે તાપી નદીથી તે કાંમેરીન ભૂશિર સુધી છે, તે દક્ષિણ દેશ તથા કેકચુને જુદા પાડે છે.

નિલગરી—મહેસુર પ્રાંતની દક્ષિણે છે.

પૂર્વઘાટ—હિંદુસ્તાનના પૂર્વ કીનારાની સમાંતરે માહાનદીથી તે કામેરીન બ્રશિર સુધી છે.

હિંદુસ્તાનના સમુદ્ર, અખાત અને ઉપસાગર,
અરબી સમુદ્ર—આરબસ્તાન અને હિંદુસ્તાનની વચ્ચે.
કચ્છનો અખાત—કાઠીઆવાડ અને કચ્છની વચ્ચે.
ખંખાતનો અખાત—કાઠીઆવાડ દ્વિપકલ્પની પૂર્વે.
મનારનો અખાત—હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે.
બંગાળનો અખાત—હિંદુસ્તાનની પૂર્વે.
માદાગાસ્કરનો અખાત—પ્રિટિશ બરમાની પશ્ચિમે.

હિંદુસ્તાનની સામુદ્રધુની.

પાકની સામુદ્રધુની—હિંદુસ્તાન ને સીલોનની વચ્ચે.
પામખાન પેસેજ—હિંદુસ્તાન ને રામેશ્વર બેટની વચ્ચે.

હિંદુસ્તાનના સરોવર.

વલ્લર—કાશ્મીરમાં છે.
મન્થર—સિંધ પ્રાંતમાં છે.
સમ્બર } રજપૂતાનામાં છે.
સર }

ચિલકા—ઉત્તરસરકારના પૂર્વ કીનારા આગળ છે.
કોલર—ગોદાવરી ને કૃષ્ણા નદીની વચ્ચે છે, એમાં પાણી મીકાં છે.
પુલિકટ—કર્ણાટકના પૂર્વ કીનારાપર આવેલું છે.

હિંદુસ્તાનની નદીઓ.

સિંધુ નદી—હિમાલયમાંથી નીકળી કાશ્મીર, પંજાબ અને સિંધ પ્રાંતમાં થઈ અરબી સમુદ્રને મળેછે.

નદતરગામિ—૧ કાબુલ; ૨ પંચનદ (એ પંચનદ ને પંજાબની પાંચ નદી જોલમ, ચીનાબ, રાવી, બીઆસ અને સતલજ મળેછે.)

મહી—માળવાનાઉંચ સંભૂદેશમાંથી નીકળી ગુજરાતમાં થઈને ખંભાતના અખાતને મળેછે.

સાબરમતી—એરાવલી ડુંગરના છેડા આગળથી નીકળી ગુજરાતમાં થઈ ખંભાતના અખાતને મળેછે.

નર્મદા—સાતપુડા પર્વતમાંથી નીકળી મધ્યપ્રાંત, માળવા અને ગુજરાતમાં થઈ ખંભાતના અખાતને મળેછે.

તાપી—સાતપુડા પર્વતમાંથી નીકળી મધ્યપ્રાંત, ખાનદેશ અને ગુજરાતમાં થઈને ખંભાતના અખાતને મળેછે.

ગંગા—હિમાલયમાંથી નીકળી પંજાબ, વાવ્યપ્રાંત અને બંગાળામાં થઈને બંગાળાના ઉપસાગરમાં પડેછે.

હુમલી—ગંગામાંથી નીકળીને ગુદે મુખે બંગાળાના ઉપસાગરમાં પડેછે.

નદતરગામિ—રામગંગા; ગોમતી; ઘોઘરા; ગાન્ડક; કુસી; સોન અને જમના (એ જમના નદીને અંબલ, સીંધ અને ખેતવા નદી મળેછે).

બ્રહ્મપુત્રા અથવા સાન્ધુ—હિમાલયમાંથી નીકળી ટિબેટ, આસામ, અને બંગાલા પ્રાંતમાં થઈને બંગાળાના ઉપસાગરમાં પડેછે.

મહુડા—મધ્ય હિંદુસ્તાનના પર્વતમાંથી નીકળી મધ્યપ્રાંત ને ઓરીસામાં થઈ બંગાળાના અખાતમાં મળેછે.

ગાદાવરી—નાસિક પાસે ત્રયંબકના પશ્ચિમ ઘાટમાંથી નીકળી દક્ષિણ પ્રાંત, હૈદરાબાદ અને ઉત્તર સરકારમાં થઈને બંગાળાના ઉપસાગરમાં પડેછે.

કૃષ્ણા—સતારા પાસે મહાશ્વેશ્વર આગળ પશ્ચિમ ઘાટમાંથી નીકળી દક્ષિણ પ્રાંત હૈદરાબાદ અને કર્ણાટકમાં થઈને બંગાળાના ઉપસાગરમાં પડેછે.

નદ્યંતરગામી-વારણાઃ ભીમા; તુંગભદ્રા.

પનાર } દક્ષિણના ઉત્તરભૂદેશમાંથી નીકળીને માધ્ય-
પનાર } સાર અને કર્ણાટકમાં થઈને બંગાળાના ઉપ-
દક્ષિણપનાર } સાગરમાં પડેછે.

કાવેરી—કુર્ગ આગળ પશ્ચિમ ઘાટમાંથી નીકળી માધ્યસેર અને કર્ણાટકમાં થઈને બંગાળાના ઉપસાગરમાં પડેછે.

છરાવદી—બરમાં પ્રાંતમાં નાસ્થુસાન પર્વતમાંથી નીકળી બરમાં વહીને બંગાળાના ઉપસાગરને મળેછે.

ઉત્તરભૂદેશ.

આળવા—મધ્યહિંદુસ્તાનમાં વિંધ્યા પર્વતની ઉત્તરે.

દામણ—દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં પશ્ચિમ અને પૂર્વ ઘાટની વચ્ચે.

મદ્રાસ ઇલાકાના ત્રણ ભાગછે. ઉત્તર સરકાર; કર્ણાટક; મલખાર (દક્ષિણ કાનડા સહિત). અને કોચિન અને દ્રાવળ કોર નામનાં બે મુખ્ય દેશી રાજ્યો છે.

મદ્રાસ—મદ્રાસ ઇલાકાની રાજ્યધાની કોરોમાન્ડલ કોસ્ટ ઉપર આવેલું છે. એ વ્યપારતું મોટું મથક છે ને ફોર્ટસેન્ટ જ્યોર્જ નામને

મદ્રાસનો જે કિલ્લો કહેવાય છે તે ૧૬૩૯માં બાંધવામાં આવ્યો હતો. મદ્રાસની વસ્તી આસરે ૩,૦૦,૦૦૦ માણસની છે.

ચિંગલપટ—પલાર નદીની પાસે છે.

કાનજીવરમ (કાંચી) ચિંગલપટના નૈરત્ય ખુણામાં છે.

નેલોર—ઉત્તર પનાર નદી ઉપર આવેલું છે.

મછલી પટ્ટણુ—કૃષ્ણા નદીના મુખ આગળ ઉત્તર સરકારનું એક બંદર અને શહેર છે.

બિઝવાડા—કૃષ્ણા નદી ઉપર આવેલું છે.

ગન્દુર—બેઝવાડાના નૈરત્ય ખુણામાં છે.

રાજમંદ્રી—ગોદાવરી નદીના કાંઠા ઉપર ઉત્તર સરકારનું એ એક નગર છે.

ઈલોર—કાલર સરોવરની પાસે છે. એમાં શેત્રંજ બનાવવાના કારખાનાં છે.

કોકણદ- } ગોદાવરી નદીના ઉત્તર તરફના મુખ આગળ બંદરો છે.
કારિંગ- }

વીઝગાપટણુ—એ એક બંદર છે, અને સિંગડાની બનાવેલી પેટીઓને માટે પ્રખ્યાત છે.

કડાપા—પનાર નદી ઉપર છે.

બેલ્લારી—કડાપાની પશ્ચિમે લક્ષ્મી મથક છે.

આર્કટ—ચિંગલપટની દક્ષિણે; કર્ણાટકની આગલી રાજ્યધાની. કલાકવે એ શહેર ૧૪૫૧માં સ્થિત.

કદાલોર—દક્ષિણ પનાર નદીને કાંઠે આવેલું છે. એની પાસે ફોર્ટ સેન્ટ હેવિડના ખંડીઓ આવેલાં છે.

પાન્ડીચરી—કર્નાટકની પૂર્વમાં ફ્રેન્ચ સંસ્થાવની રાજ્યધાની છે.

પોર્ટોનાવા—આ શહેર પાસે સર આયરફ્રે હેદરને ૧૭૮૧માં હરાબો હતો.

ટેન્જેર—કાવેરી નદીની શાખા ઉપર આવેલું છે.

નીગાપટ્ટણુ—આગળ વલંદાનું સંસ્થાન હતું; કેલીમીયર બ્હારની ઉત્તરે એક બંદર છે.

ટ્રાંક્વિઆર—નીગાપટ્ટણુની ઉત્તરે છે. આગળ કેન લોકાનાં હાથમાં હતું.

મદુરા—ત્રિચિનાપોલીની દક્ષિણે છે. ટીપુસુલતાન પાસે ૧૭૯૯માં અંગ્રેજ લીધું.

ટિનાવલી—એક દક્ષિણમાં છે.

ટ્યુટિકોરિન—ટિનાવલીની પૂર્વમાં અથવા મનારના અખાતની ઉત્તરે એક બંદર છે.

ચિતુર—મદ્રાસની પશ્ચિમે.

વેલોર—ચિતુરની દક્ષિણે અને પલાર નદી ઉપર છે. એમાં લક્ષ્મી મથક છે.

ટ્રિપ્લી—પુલીકટ સરોવરની પશ્ચિમે એક પવિત્ર ધામ છે.

આર્નિ—આર્કટની દક્ષિણે છે. એ ઠેકાણે કર્ણાટકના નવાબ અંદા સાહેબના છોકરા રાજસાહેબને ૧૭૫૧માં કલાઈવે હરાબો હતો.

ત્રિચિનાપોલી—કાવેરી નદી ઉપર આવેલું છે. એ ઠેકાણે લક્ષ્મી ડાવણી છે.

સાલમ—પનાર અને કાવેરી નદીની વચમાં છે. ૧૭૯૯માં ટીપુ સુલતાન પાસે અંગ્રેજ લીધું.

કોંઈબટુર—સાસાલમની નેરત્વ ખુલામાં છે. ટીપુ મુઆ પછી અંગ્રેજ ૧૭૯૯માં લીધું.

ઉતાકમાંડ—કોંઈબદુરની ઉત્તરે એક હવાવાળી ટેકરી છે, જ્યાં ગરમીના દહાડામાં મદ્રાસનો ગવરનર જમીને રહે છે.

દ્રાવણુકોર—કોમરીન ભૂશીરની વાયવ્ય ખુણામાં એક દેશી રાજ્ય છે. એમાં એળચી, મરી, ખુન સ.રાં થાય છે.

ત્રિવાનદ્રમ—દ્રાવણુકોરના રાજ્યનું મુખ્ય શહેર છે.

કવીલોન—દ્રાવણુકોરના પશ્ચિમ કીનારા ઉપર એક બંદર છે.

કલિકટ—મલબારનું મુખ્ય શહેર. એમાંથી મરી, નાળીએર સાગનું લાકડું વગેરે દેશાવર જાય છે.

બેપુર—કલિકટની પાસે છે.

કોચીન—મલબાર કોસ્ટ ઉપર બેપુરની દક્ષિણે એક બંદર છે. એમાં મોટાં વહાણો રહે છે.

ત્રિચુર—કોચિનનું મુખ્ય શહેર કોચીનની ઉત્તરમાં છે.

ટિલિયરી—બેપુરની ઉત્તર તરફ અરબી સમુદ્રના કીનારા ઉપર બંદર છે.

કાનાનોર—ટિલિયરીની ઉત્તરે બંદર છે.

માંગલોર—દક્ષિણ કાનરાનું મુખ્ય શહેર કાનોરની ઉત્તરે છે.

મ્હેસૂર અને કુર્જ સંસ્થાન.

મ્હેસૂર—મ્હેસૂરનું મુખ્ય શહેર ને એમાં રાજ્ય રહે છે.

બાંગલોર—એમાં રૈસિડન્ટ અને લશ્કર રહે છે.

સરિઆપટમ—હૈદર અને ટીપુની રાજ્યધાની, કાવેરી નદી ઉપર છે. અંગ્રેજે ૧૭૯૯માં હુમલો કરી એ શહેર લીધું, ને ટીપુ માર્યો ગયો.

કુર્જ—એ મ્હેસૂરના બીજા કિમશનરની સત્તા નિચે છે. એમાં એળચી તથા ખુન થાય છે.

મરદરા—કુર્ગ પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર.

હેદ્રાબાદ અને વરાડ (ખીરાર) સંસ્થાન.

હેદ્રાબાદ—હેદ્રાબાદ પ્રાંતની રાજ્યધાની. મુસી નદી ઉપર છે. એમાં અંગ્રેજ રેસિડન્ટ રહે છે.

સિકંદ્રાબાદ } હેદ્રાબાદની પાસે છે. એમાં અંગ્રેજ લશ્કરની
બોલારમ } હાવણી છે.

ખીદર—મંજરા નદી ઉપર છે. એ ઠેકાણાનાં સોના રૂપાની કારી-ગરી વાળાં પીનળનાં વાસણુ વખણાય છે.

ગોવલકોન્ડા—હેદ્રાબાદની પાસે છે, એમાં મજબુત કિલ્લો છે, ને એ હીરાની ખાણોને માટે પ્રખ્યાત છે.

ઓરંગાબાદ—અસલી સુંદર ઇમારતોને માટે પ્રખ્યાત છે.

દોલતાબાદ—ઓરંગાબાદની પાસે છે, ને એમાં મજબુત કિલ્લો છે.

એસે—દોલતાબાદના ઇશાણ કોણમાં છે. ૧૮૦૩માં આ ઠેકાણે જનરલ વેલેસ્લિએ મરાઠાને હરાવ્યા.

ઇલોરા—દોલતાબાદ પાસે છે. પવતમાં કોતરી કાઢાડેલાં દહેરાંને માટે પ્રખ્યાત છે.

જાલના—ઓરંગાબાદની પૂર્વે છે. એમાં અંગ્રેજ લશ્કરની હાવણી છે.

ઈલિયપુર—ખીરારની આગલી રાજ્યધાની.

ઉમરાવતી } રૂના વ્યાપારને માટે પ્રખ્યાત છે.
ખાનગામ }

મધ્યપ્રાંત.

નાગપોર—મધ્યપ્રાંતની રાજ્યધાની. રેશમી ધોતી જોડાને માટે પ્રખ્યાત છે.

કામ્તી—નાગપોરની ઉત્તરમાં છે. એમાં અંગ્રેજ લશ્કરની ડા-
વણી છે.

ચંદા—વરધા અને પેનગંગાના સંગમની ઉત્તરે છે.

જળલપોર—ઉત્તરમાં છે. એમાં આરસના ડુંગરો છે તે કાલસાની
ખાણો છે.

સાગર—જળલપુરના વાયવ્ય ખુણામાં છે. એમાં અંગ્રેજ લ-
શ્કરની ડાવણી છે.

ખરાનપોર—પશ્ચિમમાં તાપી નદી ઉપર છે.

રાયપુર—નાગપુરમાં છે.

સંખલપુર—પુર્વમાં મહાનદી ઉપર છે. એ ઠેકાણેથી થોડા
હીરા મળે છે.

મધ્યહિંદ એજન્સિના સંસ્થાનો.

એ એજન્સિના બે મોટા ભાગ છે; એક ભાગમાં જ્વાલિયરનું
રાજ્ય અને પ્રાચીન માળવાનો ધણો ખરો ભાગ છે, અને બીજામાં
ખુદેલખંડ માંહેલા દેશી રાજ્યો અને રેવાનું મોટું રાજ્ય છે.

ખુદેલખંડ—રેવાની પશ્ચિમે છે.

રેવા—ખુદેલખંડનું મુખ્ય શહેર, અલાહાબાદની દક્ષિણે નગર છે.

જ્વાલિયર—ઉત્તરમાં આવેલું છે. મધ્યહિંદ એજન્સિનું મુખ્ય
શહેર છે.

જનસી—જ્વાલિયરના અગ્નિકાણમાં છે.

ઉજ્જન—માળવાની અસલની રાજ્યધાની. દક્ષિણમાં અંબલ
નદીની શાખા સીપ્રા ઉપર છે.

ઈન્દોર—હોલકરના રાજ્યનું મુખ્ય શહેર, ઉજ્જનની દક્ષિણે
આવેલું છે. એમાં ગવર્નર જનરલનો એજન્ટ રહે છે.

મઉ—ઈન્દોરની દક્ષિણે છે } એમાં અંગ્રેજ લશ્કરની ડાવણી છે.
નીમચ—પશ્ચિમમાં છે.

બોપાલ—નર્મદાની ઉત્તરે આવેલું છે. એ બોપાલની બેગમની રાજ્યધાની છે,

સિહોર—બોપાલની પશ્ચિમે છે. એમાં પોલિટિકલ એજન્ટ રહે છે.

૨જ પૂતાના સંસ્થાનો.

આયુ—ગવર્નર જનરલના એજન્ટનું રહેવાનું મથક છે. એમાં બધાં મળી ૧૮ દેશી સંસ્થાનો છે. તેઓ અજમેર અને મહેરવાડના અંગ્રેજી મુલકની આસપાસ જથાબંધ છે. નીચે જણાવેલા સંસ્થાનોમાં *આવી નીશાનીવાળાં મુખ્ય છે.

ઉત્તરમાં વિકાનેર ને અલવડ; પૂર્વમાં કિસનગઢ, * જુપુર, * ભરતપુર, ઘાળપુર, કિરોલી, ટાંક; દક્ષિણમાં * ખુદી, કોટા, ઝાલાવાડ, પ્રતાપગઢ, વાંસવાડા, કુંગરપુર, * મેવાડ (ઉદેપુર), ને શિરોહી; પશ્ચિમમાં * મારવાડ (બેધપુર); * ને જસલમીર છે.

પંજાબમાં.

લાહોર—પંજાબ પ્રાંતની રાજ્યધાની, રાવીનદીના કાંઠા ઉપર છે.

અમ્રિતસર—લાહોરની ઉત્તરે શીખ લોકોનું પવિત્ર શહેર છે, અને રેશમી લૂગડાંને માટે પ્રખ્યાત છે,

જલન્ધર—સતલજ નદીને કાંઠે ને અમ્રિતસરની અમિરકોણમાં છે, એમાં અંગ્રેજી લશ્કરની હાવણી છે.

લુદિઆણા—સતલજ નદીની પાસે છે. એમાં શાલ બનાવવાના કારખાનાં છે.

સોઆઓન—લુદિઆણાની પશ્ચિમ તરફ છે. એમાં સર હુ મોરે ૧૮૪૬માં સીખ લશ્કરને હરાવ્યું હતું.

અંબાલા—સતલજ અને જમના નદીની વચ્ચે છે. એની દક્ષિણે થાનેશ્વર છે કે જે મહમદ ગીજનીએ ૧૦૧૪ માં લૂટ્યું હતું.

સિમલા—એ સતલજ નદીને કાંઠે ઉંચી હવાવાળી ટેકરી છે, જ્યાં હિંદુસ્તાનનો ગવર્નર જનરલ ગરમીના દિવસમાં જઈ રહે છે.

દીલ્હી—જમના નદીના કાંઠાઉપર છે, એ મુગલ રાજ્યની રાજધાની હતી. ૧૯૫૭ના બળવામાં અંગ્રેજો જીતી લીધું. એ શાહજહાં બાદશાહનું બંધાવેલું છે.

મુલતાન—ત્રીમાખ નદીની ઉત્તરે છે. એ શહેર જનરલ વીસે હુમલો કરીને ૧૮૪૯ માં લીધું. રેશમી લુગડાં ને શાલની બનાવટને માટે પ્રખ્યાત છે.

પાનીપત—દીલ્હીની ઉત્તરે પ્રસિધ્ધ રણક્ષેત્ર છે. ૧૧૯૧ માં દીલ્હીના રાજા પૃથ્વિરાજે શાહબુદ્દીન ધોરીને, ૧૫૨૬માં બાબરે હિંદાલીમ લોદીને, ૧૫૫૬માં અકબરના વજીર બેરામે મહમદ આદીલીના વજીર હેમુને અને ૧૭૬૧માં અહમદશાહ દુરાનીએ મરાઠા સરદાર સદાશીવ ભાઉને હરાવ્યો.

અટક—સિંધુ અને કાબુલ નદીના સંગમ ઉપર છે.

પેશાવર—આફગાનિસ્તાનની સરહદ આગળ કાબુલ નદીઉપર એ મોટું લશ્કરી મથક છે.

જેલમ—જેલમ નદીને કાંઠે આવેલું છે.

રાવલ પીંડી—જેલમ અને સિંધુ નદીની વચ્ચે એક લશ્કરી મથક છે.

મરી—રાવલ પીંડીના ધશાન કોણમાં એક હવાવાળી ઉંચી ટેકરી છે.

અજરોત—ચીનાબ નદીની પાસે છે. એ ઠેકાણે સીખ લોકોને ૧૮૪૯ માં સર હુ ગોકે હરાવ્યા ને પંજાબ પ્રાંત અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી દીધો.

કાશ્મીર (શ્રીનગર)—જેલમ નદી ઉપર કાશ્મીરના રાજ્યનું મુખ્ય શહેર.

લાડક—આગળ ટિબેટનો ભાગ જણાતો હતો પણ હાલમાં કાશ્મીરના તાબામાં છે.

લહે—કાશ્મીર પ્રાંતમાં સિંધુ નદીની પાસે લાડકની રાજ્યધાની છે.

સાવલપુર—સતલજ અને સિંધુ નદીના ઝાળા કાંઠાઉપર નવાખના તાબામાં છે.

પત્યાલા—સીખ લોકોમાં આ મૌટામાં મૌટું રાજ્ય છે. એ સિવાય જિંડ, નમા, કપરથલા, ફરિદકોટ, અને કલશીઆ, એ પાંચ સંસ્થાતો સીખ લોકોનાં છે, તેમાં પત્યાલા અને કપરથલા શિવાય બધાંએ સતલજની દક્ષિણે સરહિંદમાં છે.

વાયવ્ય પ્રાંતો.

અલાહાબાદ (પ્રયાગ)—ગંગા અને જમના નદીના સંગમ ઉપર વાયવ્ય પ્રાંતની રાજ્યધાની છે. એમાં વાયવ્ય પ્રાંતનો લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર રહે છે. ગંગા અને જમનાના સંગમ આગળ નહાવું એ હિંદુઓથી પવિત્ર ગણાયલું છે. અલાહાબાદ આગળ બે રેલવે લાઇન મળે છે તેમાંની એક કલકત્તા તરફ અને બીજી પંજાબ અને સિંધ તરફ જાય છે.

કાનપુર—ગંગા નદી ઉપર એ એક લશ્કરી મથક છે ને એ ઠેકાણે નાના સાહેબે ૧૮૫૭ માં અંગ્રેજોની કતલ કરી હતી.

ઉત્તર કેનેડા:—મદ્રાસ સરકારે ઉત્તર કાનડા: ની મુખ્ય સરકારને અને ૧૮૬૧માં સોંપ્યો. એની ઉત્તરે બેલગામ; પૂર્વે ધારવાડ અને મહેસૂરનું રાજ્ય, દક્ષિણે મહેસૂર અને મદ્રાસ ઇલાકો, પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર અને પોર્ટુગીઝ તાબાનું ગોવા સંસ્થાન છે. અહીંના લોકની ભાષા કાનડી છે. તેઓનો મુખ્ય ઉદ્યોગ ખેતી છે, અને મુખ્ય ખોરાક ચોખા છે. એમાં કારવાડ (ઉત્તર કેનેડાનું મુખ્ય શહેર) કુંપટા અને હોનાવર મોટા બંદરો છે. મુખ્ય તથા કરાંચીની પેઠે ચોખાસામાં વહાણોનું રક્ષણ થઈ શકે એવું ત્રીશુ બંદર કારવાડ છે.

હિંદુસ્તાન

એશિયાની દક્ષિણમાં ત્રણ મોટાં દ્વીપકલ્પ છે, તેમાં હિંદુસ્તાનનો ખીજાનો કરતાં મોટો અને અગત્યનો દ્વીપકલ્પ છે.

સીમા:—હિંદુસ્તાનની ઉત્તરે હિંદુકુશ, કૌરામ અને હિમાલય પર્વત છે; પશ્ચિમે હાલા પર્વતની પેલીએર બલુચિસ્તાન, અને અરબી સમુદ્ર છે; દક્ષિણે હિંદીમહાસાગર અને પૂર્વે હિંદી ચીન અને બંગાળનો ઉપસાગર છે.

કાશ્મીરની ઉત્તરથી તે કન્યાકુમારી સુધી હિંદુસ્તાનની લંબાઈ ૧૫૦૦ માઈલ અને સિંધથી આસામ સુધી પહોળાઈ ૧૮૦૦ માઈલ છે. એનું ક્ષેત્રફળ આસરે ૧૬૦૦,૦૦૦ ચોરસ માઈલ છે, અને એમાં આસરે સાડી પચ્ચીસ કરોડ માણસની વસ્તી છે. આખી દુનિયામાં ચીન શિવાય ખીજા બધાદેશો કરતાં એમાં વસ્તી વધારે છે. હિંદુસ્તાન ત્રિકોણાકાર છે. વિંધ્યાચળ પર્વતે એ ત્રિકોણના બે ભાગ કર્યા છે, તેમાંના ઉપલા ભાગને હિંદુસ્તાન અને નીચલાને દક્ષિણ કહે છે.

પેદાએશ:—(ખેતી, નીચળ વગેરે) હિંદુસ્થાનમાં ધઉ, મોખા, બાજરી. જુવાર, અને ધણીક જાતના કઠોળ, કંદ, મૂળ, મેવા, શાક વગેરે થાયછે; અરીસુ, ગળી, સલુ, કપાસ, તંબાકુ, શેરડી, રાઈ, તલ (સપાઠ જમીનમાં); ચાહા, ખુન (કુંગરોમાં) એળચી અને મરીના ઝાડ (પશ્ચિમકાંઠે) થાયછે; સુખડ, સીસમ, સાગ, કપાસ, આંબળી, આંબો, બાવળ, શેતુર. નાળીએરી, તાડ, સોપારી, વાંસ અને એ શિવાય બીજા ધણાં ઝાડ થાયછે; મસાલા તેજના અને ઉપયોગી વસાણાં ઘણે ઠેકાણે થાયછે.

(ખનિજ પદાર્થ):—લોહું, તાંબું, કાચલા, સોતું, રત્ન, હીરા, સુરોખાર, મીઠું અને સિંહલદ્રીપ (લંકા) ની આસપાસના દરિઆમાંથી આખી દુનિઆને પસંદ પડે તેવાં મોતી નીકળે છે.

(જાનવર):—સિંહ, વાઘ, ચિત્તા, દીપડા, હાથી, રીછ, ગેંડા, વાંદરા, ઉંટ, ઘોડા, ઘેટાં, બકરા, ભેંસ, અને બળદ વગેરેની છે.

રૂતુ અને હવા:—હિંદુસ્થાનમાં ત્રણ રૂતુ જોવામાં આવે છે.
૧. શિયાળો (ઠંડીની મોસમ) ૨. ઉનાળો (ગરમીની મોસમ)
૩. ચોમાસુ (વરસાદની મોસમ);

હિંદુસ્તાનના વિભાગો.

૧ મુઘલ ઈલાકો,	૫ મધ્ય પ્રાંતો,
૨ મદ્રાસ ઈલાકો,	૬ મધ્યહિંદ એજન્સિયાં
૩ મ્યેસુર અને કુર્ગનાં સં- સ્થાન.	સંસ્થાનો
૪ વરાડ સહિત હૈદરાબાદ સંસ્થાન.	૭ રજપૂત સંસ્થાનો,
	૮ પંજાબ પ્રાંત,
	૯ વાયવ્ય પ્રાંત,

- ૧૦ અયોધ્યા પ્રાંત. ૧૪ નેપાળ અને ભૂતાનના સ્વ-
૧૧ બંગાળા પ્રાંત. તંત્ર સંસ્થાનો
૧૨ આસામ પ્રાંત. ૧૫ ફિરંગીઅને ફ્રેન્ચ સંસ્થાનો
૧૩ બ્રિટિશ બરમા પ્રાંત.

ઉપર જણાવેલા ૧૪ અને ૧૫ માં વિલાગે શિવાય બાકીના હિંદુસ્તાનના સર્વે પ્રાંતો તથા આસપાસના ખેટા (લંકા શિવાય) ઉપર કેસરે હિંદ (ઇંગ્લંડની મહારાણી) તરફથી મોકલેલા ગવર્નર જનરલ (સુબો) રાજ્ય ચલાવે છે.

ગવર્નર જનરલની સત્તાનીચે બે ગવર્નર છે, જેઓ મુખ્ય અને મદ્રાસ ઇલાકામાં અધિકાર ચલાવે છે. ત્રણ લેફ્ટેનન્ટ (સાહેકારી) ગવર્નર છે, જેઓ બંગાળા, પંજાબ અને વાવ્યપ્રાંતોમાં હકુમત ચલાવે છે; પાંચ મુખ્ય કમિશનરો છે, જેઓ મહેસુર, મધ્યપ્રાંતો, અયોધ્યા, આસામ, અને બ્રિટિશ બ્રહ્મદેશમાં અધિકાર ચલાવે છે; અને હૈદરાબાદ, મધ્યહિંદુસ્તાન એજન્સિ, રજપુતાના, હિંદુસ્તાન માંહેલા બીજા સંસ્થાનો અને હિંદુસ્તાનની સીમાની બહારના રાજ્યોમાં રેસિડન્ટ કે પોલિટિકલ એજન્ટો નીમેલા છે.

હિંદુસ્તાનના ખેટ.

મુખ્ય ખેટ } હિંદુસ્તાનની પશ્ચિમે અરબીસમુદ્રમાં છે.
સાલસેટ ખેટ (સાદી)

લકાદીવ ખેટ } મલબાર કોસ્ટાની પશ્ચિમે હિંદીમાહાસા-
માલદીવ ખેટ } ગરમાં છે.

સીલોન (લંકા)—હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે હિંદીમાહાસાગરમાં છે.

રામેશ્વર—હિંદુસ્તાન અને સીલોનની વચ્ચે છે.

મનાર—રામેશ્વર અને મનારની વચ્ચે (હનુમાને પુલ્લ બાંધેલા છે એવું કહેવામાં આવે છે.)

આન્ડામાનબેટા } હિંદુસ્તાનની પૂર્વે બંગાળના ઉપસાગર
નિકોબાર બેટા } માં છે, બ્રિટિસ હિંદુસ્તાનમાંથી જેમને કાઢે
પાણીએ એટલે સમુદ્ર પાર કહાડવાની શિક્ષા
થાય છે, તેમને આન્ડામન બેટમાં મોકલે છે.

રામરી—બ્રિટિશબરમાની પશ્ચિમે છે.

હિંદુસ્તાનના દ્વીપકલ્પ.

કાઠીઆવાડ—હિંદુસ્તાનની પશ્ચિમે ખંખાત અને કચ્છના અખાતની વચ્ચે છે.

ભૂશિર.

માંડે—હિંદુસ્તાનનું પશ્ચિમ બિંદુ સિંધમાં કરાંચી આગળ છે.

દીવ—કાઠીઆવાડ દ્વીપકલ્પની દક્ષિણે.

કામોરીન—હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે.

કેલિમીઅર—હિંદુસ્તાનના અમિ ખુણામાં અને સીલોનની સામે છે.

પલમાઈરાઝ—હિંદુસ્તાનના ઈશાણ્ય ખુણામાં મહાનદીના મુખની ઉત્તરે છે.

નીઝસે—બ્રિટિશબરમામાં પેગુની નૈઋત્ય ખુણામાં છે.

હિંદુસ્તાનના પર્વતો.

હિમાલય—હિંદુસ્તાનની ઉત્તરે.

શિખરો—એવરેસ્ટ અથવા ગૌરીશંકર, એની ઉંચાઈ ૨૯૦૦૨ ફીટ છે તે પૃથ્વી ઉપર સૌથી ઉંચો ભાગ છે.—

કિનચીનજંગલ એની ઉંચાઈ ૨૮૧૫૬ ફીટ.

દવલાગિરી " " ૨૬૮૨૬ "

કામાલેરી " " ૨૩૯૪૪ "

નંદાદેવી " " ૨૩૭૦૦ "

હિંદુકુશ—હિંદુસ્તાનની વાયવ્ય દિશાએ છે.

કર્કોરામ—કાશ્મીરની ઉત્તરે છે.

શિવાલિક—ગંગા અને ખીઆસ નદીની વચ્ચે છે.

સુલીમાન—હિંદુસ્તાન અને અફગાનિસ્તાનની વચ્ચે. એનું

શિખર—તખ્તસુલીમાન એ ૧૧૩૧૭ ફીટ ઉંચું છે.

હાલા—બલુચિસ્તાન અને સિંધની વચ્ચે છે.

આરેવલી—રજપૂતાનામાં છે. એનું શિખર—આયુ એ ઉંચાઈમાં ૫૦૦૦ ફુટ છે.

વિંધ્યા—મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં માળવાની દક્ષિણે અને નર્મદાની ઉત્તરે.

સાતપુડા—નર્મદા અને તાપી નદીની વચ્ચે છે.

સહ્યાદ્રિ અથવા પશ્ચિમ ઘાટ—હિંદુસ્તાનના પશ્ચિમ કીનારાની સમાંતરે તાપી નદીથી તે કૉમોરીન બૂશિર સુધી છે, તે દક્ષિણ દેશ તથા કોકણને જુદા પાડે છે.

નિલગરી—મહેસુર પ્રાંતની દક્ષિણે છે.

પૂર્વધાટ—હિંદુસ્તાનના. પૂર્વ કીનારાની સમાંતરે માહાનદીથી તે કામેરીન બૂશિર સુધી છે.

હિંદુસ્તાનના સમુદ્ર, અખાત અને ઉપસાગર.
અરબી સમુદ્ર—આરબસ્તાન અને હિંદુસ્તાનની વચ્ચે.
કચ્છનો અખાત—કાઠીઆવાડ અને કચ્છની વચ્ચે.
અંખાતનો અખાત—કાઠીઆવાડ દ્વિપકલ્પની પૂર્વે.
મનારનો અખાત—હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે.
બંગાળનો અખાત—હિંદુસ્તાનની પૂર્વે.
માદાગાસ્કરનો અખાત—બ્રિટિશ ઓરમાની પશ્ચિમે.

હિંદુસ્તાનની સામુદ્રધુની.

પાકની સામુદ્રધુની—હિંદુસ્તાન ને સીલોનની વચ્ચે.
પામખંત પેસેજ—હિંદુસ્તાન ને રામેશ્વર બેટની વચ્ચે.

હિંદુસ્તાનના સરોવર.

વલ્લર—કાશ્મીરમાં છે.
મન્ચર—સિંધ પ્રાંતમાં છે.
સમ્બર } રજપૂતાનામાં છે.
સર }

ચિલિકા—ઉત્તરસરકારના પૂર્વ કીનારા આગળ છે.

કોલર—ગોદાવરી ને કૃષ્ણા નદીની વચ્ચે છે, એમાં પાણી મીઠું છે.

પુલિકટ—કર્ણાટકના પૂર્વ કીનારાપર આવેલું છે.

હિંદુસ્તાનની નદીઓ.

સિંધુ નદી—હિમાલયમાંથી નીકળી કાશ્મીર, પંજાબ અને સિંધ પ્રાંતમાં થઈ અરબી સમુદ્રને મળેછે.

નદ્યંતરગામિ—૧ કાબુલ; ૨ પંચનદ (એ પંચનદ ને પંજાબની પાંચ નદી જ્વેલમ, ચીનાબ, રાવી, બીઆસ અને સતલજ મળેછે.)

મહી—માળવાનાઉંચ સંભૂદેશમાંથી નીકળી ગુજરાતમાં થઈને ખંભાતના અખાતને મળેછે.

સાબરમતી—એરાવલી કુંગરના છેડા આગળથી નીકળી ગુજરાતમાં થઈ ખંભાતના અખાતને મળેછે.

નર્મદા—સાતપુડા પર્વતમાંથી નીકળી મધ્યપ્રાંત, માળવા અને ગુજરાતમાં થઈ ખંભાતના અખાતને મળેછે.

તાપી—સાતપુડા પર્વતમાંથી નીકળી મધ્યપ્રાંત, ખાનદેશ અને ગુજરાતમાં થઈને ખંભાતના અખાતને મળેછે.

ગંગા—હિમાલયમાંથી નીકળી પંજાબ, વાવ્યપ્રાંત અને બંગાળામાં થઈને બંગાળાના ઉપસાગરમાં પડેછે.

હુમલી—ગંગામાંથી નીકળીને શુદ્ધે મુખે બંગાળાના ઉપસાગરમાં પડેછે.

નદ્યંતરગામિ—રામગંગા; ગોમતી; ઘોઘરા; ગાન્ડક; કુસી; શોન અને જમના (એ જમના નદીને ચંપલ, સીંધ અને ઘેતવા નદી મળેછે).

બ્રહ્મપુત્રા અથવા સામ્પુ—હિમાલયમાંથી નીકળી કિમેટ, આસામ, અને બંગાલા પ્રાંતમાં થઈને બંગાલાના ઉપસાગરમાં પડેછે.

મહુા—મધ્ય હિંદુસ્તાનના પર્વતમાંથી નીકળી મધ્યપ્રાંત ને ઓરીસામાં થઈ બંગાળાના અખાતમાં મળેછે.

ગાદાવરી—નાસક પાસે ત્રયંબકના પશ્ચિમ ઘાટમાંથી નીકળી દક્ષિણ પ્રાંત, હૈદરાબાદ અને ઉત્તર સરકારમાં થઈને બંગાળાના ઉપસાગરમાં પડેછે.

કૃષ્ણા—સતારા પાસે મહાશ્વેશ્વર આગળ પશ્ચિમ ઘાટમાંથી નીકળી દક્ષિણ પ્રાંત હૈદરાબાદ અને કર્ણાટકમાં થઈને બંગાળાના ઉપસાગરમાં પડેછે.

નદ્યંતરગામી—વારણાઃ ભીમા; તુંગભદ્રા.

પનાર } દક્ષિણના ઉચ્ચસંભૂદેશમાંથી નીકળીને માધ્ય
પનાર } સોર અને કર્ણાટકમાં થઈને બંગાળાના ઉપ-
દક્ષિણપનાર } સાગરમાં પડેછે.

કાવેરી—કુર્ગ આગળ પશ્ચિમ ઘાટમાંથી નીકળી માધ્યસોર અને કર્ણાટકમાં થઈને બંગાળાના ઉપસાગરમાં પડેછે.

ઈરાવદી—બરમાં પ્રાંતમાં નાસ્યુસાન પર્વતમાંથી નીકળી બરમામાં વહીને બંગાળાના ઉપસાગરને મળેછે.

ઉચ્ચસંભૂદેશ.

માળવા—મધ્યહિંદુસ્તાનમાં વિંધ્યા પર્વતની ઉત્તરે.

દખણ—દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં પશ્ચિમ અને પૂર્વ ઘાટની વચ્ચે.

મદ્રાસ ઇલાકાના ત્રણ ભાગછે. ઉત્તર સિરકાર; કર્ણાટક; મલબાર (દક્ષિણ કાનડા સહિત). અને કોચિન અને દ્રાવનકોર નામનાં બે મુખ્ય દેશી રાજ્યો છે.

મદ્રાસ—મદ્રાસ ઇલાકાની રાજ્યધાની કોરોમાન્ડલ કોસ્ટ ઉપર આવેલું છે. એ વ્યપારનું મોટું મથક છે ને ફ્રીસેન્ટ જ્યોર્જ નામને.

મદ્રાસનો જે કિલ્લો કહેવાય છે તે ૧૬૩૯માં બાંધવામાં આવ્યો હતો. મદ્રાસની વસ્તી આસરે ૩,૦૦,૦૦૦ માણસની છે.

ચિંગલપટ—પલાર નદીની પાસે છે.

કાનજીવરમ (કાંચી) ચિંગલપટના નૈરત્ય ખુણામાં છે.

નેલોર—ઉત્તર પનાર નદી ઉપર આવેલું છે.

મછલી પટ્ટણ—કૃષ્ણા નદીના મુખ આગળ ઉત્તર સરકારનું એક બંદર અને શહેર છે.

બેઝવાડા—કૃષ્ણા નદી ઉપર આવેલું છે.

ગન્દુર—બેઝવાડાના નૈરત્ય ખુણામાં છે.

રાજમંદ્રી—ગોદાવરી નદીના કાંઠા ઉપર ઉત્તર સરકારનું એ એક નગર છે.

ઈલોર—કોલર સરોવરની પાસે છે. એમાં શેત્રંજી બનાવવાના કારખાનાં છે.

કોંકણુદ- } ગોદાવરી નદીના ઉત્તર તરફના મુખ આગળ બંદરો છે.
કોરિંગ- }

વીઝગાપટણ—એ એક બંદર છે, અને સિંગડાની બનાવેલી પેટીઓને માટે પ્રખ્યાત છે.

કડાપા—પનાર નદી ઉપર છે.

બેલારી—કડાપાની પશ્ચિમે લશ્કરી મથક છે.

આર્કટ—ચિંગલપટની દક્ષિણે; કર્ણાટકની આગલી રાજ્યધાની. કલાખે એ શહેર ૧૭૫૧માં લીધું.

કદાલોર—દક્ષિણ પનાર નદીને કાંઠે આવેલું છે. એની પાસે ફાઈ સેન્ટ દેવિડના ખંડીએ આવેલાં છે.

પોન્ડીચરી—કર્નાટકની પૂર્વમાં ફ્રેન્ચ સંસ્થાનની રાજ્યધાની છે.

પૌર્ણીનાવા—આ શહેર પાસે સર આપરકૂટ હેઠરને ૧૭૮૧માં હરાવ્યો હતો.

ટેન્જેર—કાવેરી નદીની શાખા ઉપર આવેલું છે.

નીગાપટ્ટણ—આગળ વલંદાનું સંસ્થાન હતું; કેલીમીયર બ્હીરની ઉત્તરે એક બંદર છે.

ટ્રાંકિવર્માર—નીગાપટ્ટણની ઉત્તરે છે. આગળ ડેન લોકોના હાથમાં હતું.

મદુરા—ત્રિચિનાપોલીની દક્ષિણે છે. ટીપુસુલતાન પાસે ૧૭૯૯માં અંગ્રેજો લીધું.

ટિનાવલી— એક દક્ષિણમાં છે.

ટ્યુટિકોરિન—ટિનાવલીની પૂર્વમાં અથવા મનારના અખાતની ઉત્તરે એક બંદર છે.

ચિતુર—મદ્રાસની પશ્ચિમે.

વેલોર—ચિતુરની દક્ષિણે અને પલાર નદી ઉપર છે. એમાં લશ્કરી મથક છે.

ટ્રીપટી—પુલીકટ સરોવરની પશ્ચિમે એક પવિત્ર ધામ છે.

આર્નિ—આર્કટની દક્ષિણે છે. એ ઠેકાણે કણીટકના નવાબ અંદા સાહેબના હોકરા રાજસાહેબને ૧૭૫૧માં કલાઈવે હરાવ્યો હતો.

ત્રિચીનાપોલી—કાવેરી નદી ઉપર આવેલું છે. એ ઠેકાણે લશ્કરી છાવણી છે.

સાલમ— પનાર અને કાવેરી નદીની વચ્ચેમાં છે. ૧૭૯૯માં ટીપુ સુલતાન પાસે અંગ્રેજો લીધું.

કોંઈમ્બટુર—સાસાલમની નૈરત્ય ખુણામાં છે. ટીપુ મુબ્બા પાછી અંગ્રેજો ૧૭૯૯માં લીધું.

ઉતાકમાંડ—કાંઈબટુરની ઉત્તરે એક હવાવાળી ટેકરી છે, બ્યાં ગરમીના દહાડામાં મદ્રાસનો ગવરનર જઈને રહે છે.

દ્રાવણુકોર—કોમરીન બૂશીરની વાયવ્ય ખુણામાં એક દેશી રાજ્ય છે. એમાં એળચી, મરી, ખુન સ.રાં થાય છે.

ત્રિવાનદ્રમ—દ્રાવણુકોરના રાજ્યનું મુખ્ય શહેર છે.

કવીલોન—દ્રાવણુકોરના પશ્ચિમ કીનારા ઉપર એક બંદર છે.

કલિકટ—મલબારનું મુખ્ય શહેર. એમાંથી મરી, નાળીએર સાગનું લાકડું વગેરે દેશાવર જાય છે.

એપુર—કલીકટની પાસે છે.

કોચીન—મલબાર કોસ્ટ ઉપર એપુરની દક્ષિણે એક બંદર છે. એમાં મોટાં વહાણો રહે છે.

ત્રિચુર—કોચીનનું મુખ્ય શહેર કોચીનની ઉત્તરમાં છે.

ટિલીચરી—એપુરની ઉત્તર તરફ અરબી સમુદ્રના કીનારા ઉપર બંદર છે.

કાનાનોર—ટિલીચરીની ઉત્તરે બંદર છે.

માંગલોર—દક્ષિણ કાનારાનું મુખ્ય શહેર કાનોરની ઉત્તરે છે.

મ્હેસૂર અને કુર્ગ સંસ્થાન.

મ્હેસૂર—મ્હેસૂરનું મુખ્ય શહેર ને એમાં રાજા રહે છે.

ખાંગલોર—એમાં રેસિડન્ટ અને લશ્કર રહે છે.

સેરિઆપટમ—હૈદર અને ટીપુની રાજ્યધાની, કાવેરી નદી ઉપર છે. અંગ્રેજો ૧૭૯૯માં હુમલો કરી એ શહેર લીધું, ને ટીપુ માર્યો ગયો.

કુર્ગને એ મ્હેસૂરના મીર કિમશનરની સત્તા નિચે છે. એમાં એળચી તથા ખુન થાય છે.

મરકરા—કુર્મ પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર.

હેદ્રાબાદ અને વરાડ (ખીરાર) સંસ્થાન.

હેદ્રાબાદ—હેદ્રાબાદ પ્રાંતની રાજ્યધાની. મુસી નદી ઉપર છે. એમાં અંગ્રેજ રેસિડન્ટ રહે છે.

સિકંદ્રાબાદ } હેદ્રાબાદની પાસે છે. એમાં અંગ્રેજ લશ્કરની
ખાલારમ } છાવણી છે.

ખીદર—મંજીરા નદી ઉપર છે. એ ઠેકાણાનાં સોના રૂપાની કારી-
ગરી વાળાં પીનળનાં વાસણુ વખણાય છે.

ગોવલકોંડા—હેદ્રાબાદની પાસે છે, એમાં મજબુત કિલ્લો છે,
ને એ હીરાની ખાણોને માટે પ્રખ્યાત છે.

ઔરંગાબાદ—અસલી સુંદર ઇમારતોને માટે પ્રખ્યાત છે.

દોલતાબાદ—ઔરંગાબાદની પાસે છે, ને એમાં મજબુત
કિલ્લો છે.

એસે—દોલતાબાદના ઇશાણ કોણમાં છે. ૧૮૦૩માં આ ઠેકા-
ણે જનરલ વેલેસ્લિએ મરાઠાને હરાવ્યા.

ઈલોરા—દોલતાબાદ પાસે છે. પર્વતમાં કાતરી કાઢાડેલાં દહેરાંને
આટે પ્રખ્યાત છે.

જલના—ઔરંગાબાદની પૂર્વે છે. એમાં અંગ્રેજ લશ્કરની
છાવણી છે.

ઈલિચપુર—ખીરારની આગલી રાજ્યધાની.

ઉમરાવતી } રૂના વ્યાપારને માટે પ્રખ્યાત છે.
ખાનગામ }

મધ્યપ્રાંત.

નાગપોર—મધ્યપ્રાંતની રાજ્યધાની. રેશમી ધોતી જોડાને માટે
પ્રખ્યાત છે.

કામ્તી—નાગપોરની ઉત્તરમાં છે. એમાં અંગ્રેજ લશ્કરની છાવણી છે.

ચંદા—વરધા અને પેનગંગાના સંગમની ઉત્તરે છે.

જખલપોર—ઉત્તરમાં છે. એમાં આરસના ડુંગરો છે તે કાલસાની ખાણો છે.

સાગર—જખલપુરના વાયવ્ય ખુણામાં છે. એમાં અંગ્રેજ લશ્કરની છાવણી છે.

ખરાનપોર—પશ્ચિમમાં તાપી નદી ઉપર છે.

રાયપુર—નાગપુરમાં છે.

સંખલપુર—પુર્વમાં મહાનદી ઉપર છે. એ ઠેકાણેથી થોડા હીરા મળે છે.

મધ્યહિંદ એજન્સિના સંસ્થાનો.

એ એજન્સિના બે મોટા ભાગ છે; એક ભાગમાં ગ્વાલિયરનું રાજ્ય અને પ્રાચીન માળવાનો ઘણો ખરો ભાગ છે, અને બીજામાં ખુદેલખંડ માહેલા દેશી રાજ્યો અને રેવાનું મોટું રાજ્ય છે.

ખુદેલખંડ—રેવાની પશ્ચિમે છે.

રેવા—ખુદેલખંડનું મુખ્ય શહેર, અલાહાબાદની દક્ષિણે નગર છે.

ગ્વાલિયર—ઉત્તરમાં આવેલું છે. મધ્યહિંદ એજન્સિનું મુખ્ય શહેર છે.

જનસી—ગ્વાલિયરના અગ્નિકોણમાં છે.

ઉજ્જન—માળવાની અસલની રાજ્યધાની. દક્ષિણમાં ચંખલ નદીની સાખા સીપ્રા ઉપર છે.

ઈન્દોર—હોલકરના રાજ્યનું મુખ્ય શહેર, ઉજ્જનની દક્ષિણે આવેલું છે. એમાં ગવર્નર જનરલનો એજન્ટ રહે છે.

મર્હુ—ઈન્દોરની દક્ષિણે છે } એમાં અંગ્રેજ લશ્કરની છાવણી છે.
નીમચ—પશ્ચિમમાં છે.

બોપાલ—નર્મદાની ઉત્તરે આવેલું છે. એ બોપાલની ખેમમની રાજ્યધાની છે,

સિહોર—બોપાલની પશ્ચિમે છે. એમાં પોલિટિકલ એજન્ટ રહે છે.

રજપૂતાના સંસ્થાનો.

આબુ—ગવર્નર જનરલના એજન્ટનું રહેવાનું મથક છે. એમાં બધાં મળી ૧૮ દેશી સંસ્થાનો છે, તેઓ અજમેર અને મહેરવાડના અંગ્રેજી મુલકની આસપાસ જથાબંધ છે. નીચે જણાવેલા સંસ્થાનોમાં *આવી નીશાનીવાળાં મુખ્ય છે.

ઉત્તરમાં વિકાનેર ને અલવાડ; પૂર્વમાં કિસનગઢ, * જેપુર, * ભરતપુર, ધોળપુર, કિરોલી, ટાંક; દક્ષિણમાં * ખુદી, કોરા, ઝાલાવાડ, પ્રતાપગઢ, વાંસવાડ, કુંગરપુર, * મેવાડ (ઉદેપુર), ને શિરોહી; પશ્ચિમમાં * મારવાડ (બેધપુર); * ને જસલમીર છે.

પંજાબમાં.

લાહોર—પંજાબ પ્રાંતની રાજ્યધાની, રાવીનદીના કાંઠા ઉપર છે.

અમ્રિતસર—લાહોરની ઉત્તરે સીખ લોકોનું પવિત્ર શહેર છે, અને રૈશમી લૂગડાંને માટે પ્રખ્યાત છે,

જલન્ધર—સતલજ નદીને કાંઠે ને અમ્રિતસરની અમિઠાણમાં છે, એમાં અંગ્રેજી લસ્કરની છાવણી છે.

લુદિઆણા—સતલજ નદીની પાસે છે. એમાં શાલ બનાવવાના કારખાનાં છે,

સોમ્રાઓન—લુદિઆણાની પશ્ચિમ તરફ છે. એમાં સર હુ ગોફે ૧૮૪૬માં સીખ લસ્કરને હરાવ્યું હતું.

અમ્યાલા—સતલજ અને જમના નદીની વચ્ચે છે. એની દક્ષિણે થાનેશ્વર છે કે જે મહમદ ગીબનીએ ૧૦૧૪ માં લૂટ્યું હતું.

સિમલા—એ સતલજ નદીને કાંઠે ઉંચી હવાવાળી ટેકરી છે, જ્યાં હિંદુસ્તાનનો ગવર્નર જનરલ ગરમીના દિવસમાં જઈ રહે છે.

દીલ્હી—જમના નદીના કાંઠાઉપર છે, એ મુગલ રાજ્યની રાજધાની હતી. ૧૯૫૭ના બળવામાં અંગ્રેજે જીતી લીધું. એ શાહજહાં બાદશાહનું બંધાવેલું છે.

મુલતાન—ત્રીમાખ નદીની ઉત્તરે છે. એ શહેર જનરલ વીસે હુમલો કરીને ૧૮૪૯ માં લીધું. રેશમી લુગડાં ને શાલની બનાવટને માટે પ્રખ્યાત છે.

પાનીપત—દીલ્હીની ઉત્તરે પ્રસિધ્ધ રણક્ષેત્ર છે. ૧૧૯૧ માં દીલ્હીના રાજા પૃથુરાજે શાહજુદીન ધોરીને, ૧૫૨૬ માં બાબરે હિંદાલીમ લોદીને, ૧૫૫૬ માં અકબરના વજીર બેરામે મહમદ આદીલીના વજીર હેમુને અને ૧૭૬૧ માં અહમદશાહ દુરાનીએ મરાઠા સરદાર સદાશીવ ભાઉને હરાવ્યો.

અટક—સિંધુ અને કાબુલ નદીના સંગમ ઉપર છે.

પેશાવર—આફગાનિસ્તાનની સરહદ આગળ કાબુલ નદીઉપર એ મોટું લશ્કરી મથક છે.

જેલમ—જેલમ નદીને કાંઠે આવેલું છે.

રાવલ પીંડી—જેલમ અને સિંધુ નદીની વચ્ચે એક લશ્કરી મથક છે.

મરી—રાવલ પીંડીના હશાન કોણમાં એક હવાવાળી ઉંચી ટેકરી છે.

મુજશત—મીનાબ નદીની પાસે છે. એ ઠેકાણે સીખ લોકોને ૧૮૪૯ માં સર હુ ગોફે હરાવ્યા ને પંજાબ પ્રાંત અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી દીધો.

કાશ્મીર (શ્રીનગર)—જેલમ નદી ઉપર કાશ્મીરના રાજ્યનું મુખ્ય શહેર.

લાહક—આગળ ટિબેટનો ભાગ જણાતો હતો પણ હાલમાં કાશ્મીરના તાબામાં છે.

લહે—કાશ્મીર પ્રાંતમાં સિંધુ નદીની પાસે લાહકની રાજ્યધાની છે.

ભાવલપુર—સતલજ અને સિંધુ નદીના ડાબા કાંઠાઉપર નવાનના તાબામાં છે.

પત્યાલા—સીખ લોકોમાં આ મોટામાં મોટું રાજ્ય છે. એ સિવાય જિંડ, નમા, કપરથલા, ફરિદકોટ, અને કલશીઆ, એ પાંચ સંસ્થાનો સીખ લોકોનાં છે, તેમાં પત્યાલા અને કપરથલા શિવાય બધાંએ સતલજની દક્ષિણે સરહિદમાં છે.

વાયવ્ય પ્રાંતો.

અલાહાબાદ (પ્રયાગ)—ગંગા અને જમના નદીના સંગમ ઉપર વાયવ્ય પ્રાંતની રાજ્યધાની છે. એમાં વાયવ્ય પ્રાંતનો લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર રહે છે. ગંગા અને જમનાના સંગમ આગળ નહાવું એ હિંદુઓથી પવિત્ર ગણાયલું છે. અલાહાબાદ આગળ બે રેલવે લાઇન મળે છે તેમાંની એક કલકત્તા તરફ અને બીજી પંજાબ અને સિંધ તરફ જાય છે.

કાનપોર—ગંગા નદી ઉપર એ એક લશ્કરી મથક છે ને એ ઠેકાણે નાના સાહેબે ૧૮૫૭ માં અંગ્રેજોની કતલ કરી હતી.

અનારસ (કાશી)—ગંગા નદીને કાંઠે છે. એ હિંદુઓની સર્વથી પવિત્ર તીર્થની જગ્યા છે.

મીરઝાપુર—કાશીની પશ્ચિમે ગંગા નદી ઉપર રૂના ખેડાળા બાપાર ને ગલીયાની બનાવટને માટે પ્રખ્યાત છે.

ગાઝીપુર—ગંગાનદીને કાંઠે છે. આ શહેરમાં લાર્ડ કાનવાલીસ ૧૮૦૫માં મરણ પામ્યો હતો.

આગ્રા—જમના નદીને કાંઠે છે. એ મોગલ રાજ્યની જુની રાજ્યધાની હતી. એમાં શાહજહાં બાદશાહનો બંધાવેલો “તાજ મહેલ” છે, તે હિંદુસ્તાનમાં સર્વથી સુંદર ઇમારત ગણાય છે. આગ્રાથી છ માઈલ ઉપર સીકંદ્રામાં અકબરની કબર છે.

મથુરા—આગ્રાની વાયવ્ય કોણમાં જમના નદીપર આવેલું છે. એ કૃષ્ણની જન્મભૂમી ગણાય છે, ને એની પાસે બિંદાવન આવેલું છે.

મીરત—કાળી નદીને કાંઠે એક લસ્કરી મથક છે. એ શહેરમાં દેશી રેલમેન્ટે ૧૮૫૭ માં પહોંચે બળવો કર્યો હતો.

હરદ્વાર—ગંગા નદીપર છે. એમાં ધણા પહાડો છે. ને લોકો જત્રા કરવા ત્યાં જાય છે. (મદ્રેશા છે.)

ફરકી—હરદ્વારની પાસે છે એમાં ઈન્નેરતું કામ શીખવાની

અજમેર—એ રજપુતાનામાં છે. પણ એ વાયવ્ય પ્રાંતના લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરના તાબામાં છે.

રોહીલખંડ—જમના ને ગંગાની વચ્ચે છે. (થાય છે.)

બરેલી—રોહીલખંડમાં મોટું શહેર છે. એમાં ડાંગર પુખ્ત

ગાંધાર—એ હિમાલયમાં છે. એમાં ગંગા ને જમનાના મૂળ છે.

રામપુર—રોહીલખંડમાં આવેલું છે. ને નવાબતું રહેવાતું કેદાણું છે.

અયોધ્યા પ્રાંત.

લકનો—ગોમતી નદીને કાંઠે અયોધ્યાની રાજ્યધાની છે. સને ૧૮૫૭ના બળવાની વખતે અંગ્રેજોએ ઘણી બાહાદુરીથી બળવાખોરોની સામે આ શહેરનો બચાવ કર્યો હતો.

અયોધ્યા—(આઉદ) ગોગરા નદીને કાંઠે છે; આ શહેર મનુએ વસાવેલું છે એવું રામાયણમાં કહેલું છે, એમાં રામના પિતા દશરથનું રાજ્ય હતું, ને રામનો જન્મ થયો હતો. ૧૮૫૭માં બળવાની વખતે સર હેન્રી લારન્સે આ શહેરનો બચાવ કર્યો હતો.

અયોધ્યા પ્રાંતના નીચે પ્રમાણે ૪ ભાગ કર્યા છે,

હૈદ્રાબાદ—પૂર્વમાં ગોઆ નદી ઉપર છે.

સિનાપુર—વાયવ્ય કોણમાં છે.

લકનો—મધ્યમાં છે.

રાયબરેલી—દક્ષિણમાં ગોમતી નદીની શાખા ઉપર છે.

અંગાળા પ્રાંત.

એ પ્રાંત લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નરના હાથ હેઠળ છે. એમાં શુદ્ધ અંગાળા, બહાર, ઓરિસા (ઓઢીઆ) અને છોટા નાગપુર છે.

કલકત્તા—હુગલી નદીના પૂર્વ કાનારાપર બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનની રાજ્યધાની છે. એમાં સુંદર ઇમારતો છે અને ભારે વ્યાપાર ચાલે છે. એમાં ફોર્ટ વિલ્યમ નામનો જે મજબૂત કિલ્લો છે તે ૧૬૯૬માં બાંધવામાં આવ્યો હતો. એમાં હિંદુસ્તાનનો ગવર્નર જનરલ શિયાળામાં રહે છે. કલકત્તામાં સાંજના ૬ વાગે છે ત્યારે લંડનમાં બપોર હોય છે. (નન્ટ ગવર્નર રહે છે,

અલીપુર—ફોર્ટ વિલ્યમની દક્ષિણે છે. એમાં અંગાળાનો લેફ્ટે-

ખરાકપુર—કલકત્તાની ઉત્તરે એ એક મોટું લશ્કરી મથક છે.
નુડ્યા—ભાગિરથી નદી ઉપર છે. એમાં સંસ્કૃત પાઠશાળા છે.
મુસલમાનોએ ઈ. સ. ૧૨૦૩માં એ જીત્યું ત્યારે એ બંગાળાની રાજ્યધાની હતું.

૧૯૯૧—કલકત્તાની ઉત્તરે ભાગિરથીના કાંઠાઉપર છે. આ ટેકા-
 છે કલાઈએ ૧૭૫૭માં બંગાળાના નવાબ સુરાજુદ્દ દવલાને હરાવ્યો
 અને બ્રિટિશ રાજ્યની સ્થાપના કરી. [માટે પ્રખ્યાત છે.

મુરશીદાબાદ—ભાગિરથી નદીને કાંઠે છે. એ રેશમ અને ગળીને
દાહલિંગ—એ હવાવાળી ઉંચી ટેકરી છે. એ ટેકા છે બંગાળાનો
 લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર ગરમીના દિવસમાં રહેવા જાય છે.

કાકકા—ગંગા અને ખલ્લપુત્રા નદીની વચ્ચે છે.

હુગલી—હુગલી નદી ઉપર છે. (સંસ્થાન હતું.

ચિન્સુરા—હુગલી નદી ઉપર છે; એ આગળ ડેન લોકોનું

ચંદ્રનગર—ચિન્સુરાની દક્ષિણે ફ્રેન્ચ લોકોનું સંસ્થાન છે.

સિરામપુર—હુગલી નદીના કાંઠાઉપર છે. આગળ ડેન લોકોનું
 સંસ્થાન હતું.

કટક—મહા નદીના કાંઠા ઉપર છે.

પુરી (જગન્નાથ)—હિંદુઓનું એક પવિત્ર ધામ છે.

બહાર—ગંગા નદીની દક્ષિણે છે. (શહેર છે.

રાજમહાલ—ગંગા નદીની પાસે સાંચલ પ્રગણાનું મુખ્ય

ભાગલપુર—ગંગા નદી ઉપર છે.

મોંધીર—ગંગા નદીને કાંઠે છે. એમાં લોખંડનાં કારખાનાં છે.

પટના—ગંગા નદીને કાંઠે છે. એ કસ્બી લૂગડાંની બનાવટને
 માટે પ્રખ્યાત છે.

(૫૨)

ગયા—પટનાની દક્ષિણે બુધ્ધ ધર્મનું પવિત્ર શહેર છે.

આસામ પ્રાંત.

ગૌહાતી—આસામની રાજ્યધાની બ્રહ્મપુત્રા નદી ઉપર છે.

બ્રિટિશ બરમા પ્રાંત.

રગુન—બ્રિટિશ બરમાની રાજ્યધાની ધરાવદી નદી ઉપર છે.
એ કેકાણે ચોખા અને સાગના લાકડાનો પુષ્કળ વ્યાપાર ચાલે છે.

પેગુ—પેગુ પ્રાંતની આગલી રાજ્યધાની, પેગુ નદી ઉપર છે.

બેસીન—ધરાવદીની શાખા ઉપર છે.

પ્રોમ—ઉત્તર તરફ ધરાવદી નદી ઉપર છે. ૧૮૨૫માં અંગ્રેજ
મોકાએ આ શહેર હુમલો કરી લીધું હતું.

આરાકાન—આરાકાન પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર છે.

મોલેમીન }
માર્તાબાન } એ ત્રીનાસરીમ પ્રાંતનાં મુખ્ય શહેર છે.
ટીનાસરીમ }

નેપાળ અને ભૂતાનના સ્વતંત્ર સંસ્થાનો.

ખટમંડુ—નેપાળની રાજ્યધાની.

સિકિમ—નેપાળ અને ભૂતાનની વચ્ચે છે.

ટેસિટયુડન—ભૂતાનની રાજ્યધાની. સિકિમની પૂર્વે છે.

મકવાનપુર—નેપાળમાં છે. ગુરખા લોકોને ૧૮૧૬માં સર
દેવીદ આકટરલોનીએ હરાવ્યા.

પુનાખાં—બૂતાનમાં છે.

ફિરંગી સંસ્થાનો.

ગોવા (પનજિમ)—ફિરંગી સંસ્થાનની રાજધાની. અરબી
સમુદ્રના કિનારાઉપર છે.

ફમન—મુંબઈ ખેટની ઉત્તરમાં છે.

દીવ—કાડીઆવાડ દ્વિપકલ્પની દક્ષિણે એક ખેટ છે.

ક્રેન્ય સંસ્થાનો.

પૉન્ડીચરી—ક્રેન્ય સંસ્થાનની રાજધાની. કર્નાટકની પૂર્વમાં છે.

કેરિકલ—કર્નાટકની પૂર્વમાં છે.

ચાનાઉત—ગોદાવરી નદીના મુખ આગળ છે.

ચંદ્રનગર—કલકત્તાની ઉત્તરે હુગલી નદી ઉપર છે.

મહે—મલબાર કોસ્ટાપર છે.

હિંદુસ્તાનના પશ્ચિમ અને પૂર્વ કીનારા ઉપર આવેલાં શહેરો.

કરાંચી; પોરબંદર; ઘોઘા; ખંબાત (મહી); ભરૂચ
(નર્મદા); સુરત (તાપી); મુંબઈ; રત્નાગીરી; વિંગોર્લા;
પનજિમ અથવા ન્યુ ગોવા; કારવાડ; કુમ્પતા; હોનાવર;
માંગલોર; કાનાનોર; ટેલીચરી; કેલીકટ; બેપૂર; પોનાની;
કોચીન; અલીપલી; કવીલોન; ટ્યુટીકોરીન; નીઆપટમ;

કાન્કવીખાર; કડાલોર; પોન્ડીચરી; મદ્રાસ; મછલીપટમ,
કોરીન્ગા, કાકીન્ડા, વીઝાગાપટમ, બીમલીપટમ, પૂરી અથવા
જગનનાથ, ખાલાસોર; કલકત્તા (કુગલી); ચીટેગાન્ગ.

એશિયા ખંડનું વર્ણન.

સીમા:—ઉત્તરે (આર્કટિક) ઉત્તર માહાસાગર; પશ્ચિમે
યુરલ પર્વત, યુરલ નદી, કારપીયન સમુદ્ર, માર્મોરાનો સમુદ્ર,
અર્કિપેલેગો, ભૂમધ્ય સમુદ્ર, સ્વેઝની સંયોગીભૂમી, અને રાતો
સમુદ્ર; દક્ષિણે હિન્દી માહાસાગર, અને પૂર્વે પાસિફિક
માહાસાગર છે.

વિસ્તાર—એશિયાખંડની પૂર્વથી તે પશ્ચિમ સુધીની લંબાઇ
આસરે ૬૭૦૦ મૈલ છે અને ઉત્તરથી તે દક્ષિણ સુધીની પહોળાઈ
આસરે ૫૩૦૦ મૈલ છે. એનું ક્ષેત્રફળ આસરે ૧,૭૦,૦૦,૦૦૦
ચોરસ મૈલ છે. એશિયાખંડ સર્વથી મોટો ખંડ છે. માળુસ ન-
તની પેટલ વહેલી ઉત્પત્તિ એશિયા ખંડમાં થઈ હતી એવું ધાર-
વામાં આવે છે.

એશિયાખંડ સ્વેઝની સંયોગીભૂમીથી આફ્રિકા સાથે અને
યુરલ અને કોકેસસ પર્વતોથી યુરોપ સાથે જોડાયેલો છે; અને
ખ્દેરિંગની સામુદ્રધુનિ એને અમેરિકાથી જુદો પાડે છે.

દેશ.

૧ ટર્કી ઇન એશિયા—(વિભાગો. એશિયા માઈ-
નર; સિર્યા; આર્મિન્યા; કુર્દિસ્તાન અથવા આસિર્યા;

ખાલેજઝીરા અથવા મેસોપોટમ્યા; ઇરાક અરબી અથવા ખાલડિયા; અને તુર્કી આરબસ્તાન).

૨. આરબસ્તાન (અરેબીઆ).

૩. ઇરાન (પર્શિઆ).

૪. આફગાનીસ્તાન.

૫. બલૂચિસ્તાન.

૬. હિંદુસ્તાન (બ્રિટિશ બરમા સહિત).

૭. સિંહલદ્વીપ. (સિલોન).

૮. ઇન્ડયન ચાયના (ઇરટર્ન પેનિનશુલા): વિભાગો—
બપર (ઉપલો) બરમા; આસામ; આનામ; કેમ્પોડિયા;
કોચિન ચાઇના અને મલે દ્વીપકલ્પ).

૯. ચાઇનીઝ એમ્પાયર; (વિભાગો—ચીન, ટિબેટ, કો-
રીઆ, મંગોલીઆ, મન્યુરીઆ, અને ઇરટર્ન તુર્કસ્તાન.)

૧૦. તુર્કેસ્તાન.

૧૧. એશિઆઈ રશિઆ (વિભાગો—સાઈબીરિઆ, ટ્રાન્સ-
કોકેશિઆ અને રશિઆઈ તુર્કસ્તાન).

૧૨. જાપાન—(યસ્સો, નીશોને, ક્યુસ્યુ અને સિકોક)
એ બેટા મળીને જાપાન દેશ બન્યોછે.

બેટ.

આફ્રિકેલેગો સમુદ્રમાં આવેલા બેટ.

મીટીલેની અથવા લેસબોસ, સીઆ, અને સેમોસ.

ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં આવેલા બેટ.

સાઈપ્રસ, રોડઝ અને ક્યુપ્રેનથોસ.

ઈરાની અખાતમાં આવેલા બેટ.

બહરીન—આરબસ્થાનની પૂર્વે છે.

ઓર્મઝ } ઈરાનની દક્ષિણે છે.

કર્ક—ઈરાની અખાતની ઉત્તરમાં છે.

હિંદી મહાસાગરમાં આવેલા બેટ.

મુંબઈ } હિંદુસ્તાનની પશ્ચિમે છે.

લકાદીવ } હિંદુસ્તાનની નૈરત્ય દિશાએ છે.

મ. લદીવ } હિંદુસ્તાનની નૈરત્ય દિશાએ છે.

સીલોન (લંકા)—હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે છે.

આન્ડામન } બ્રિટિશ બરમાની નૈરત્ય દિશાએ છે.

નિકોબાર } બ્રિટિશ બરમાની નૈરત્ય દિશાએ છે.

મર્ગાબેટા } બ્રિટિશ બરમાની નૈરત્ય દિશાએ છે.

પિનાંગ—મલે દ્વીપકલ્પની પશ્ચિમે છે.

સિંગાપોર—મલે દ્વીપકલ્પની દક્ષિણે છે.

પાસિફિક મહાસાગરમાં આવેલા બેટ.

મલેશિયા અથવા મલે બેટા (એમાં સમાયલા બેટા—મુ-
મ. ત્રા, જાવા, બોર્નિઓ સિલિબિસ, મોલાકાસ અથવા મ-
સાલાના બેટા અને પ્રિલિપાઈન બેટા.

હેનાન—ચીનની દક્ષિણે છે.

મકઉ હાંગકોંગ } ચીનની દક્ષિણે કંટાન નદીના મુખ આગળ છે.

ફારમોસા—ચીનની પૂર્વે છે.

લુચ્યુબોટા—ચીનની ધશાન દિશાએ છે.

જાપાન બોટા (એ નિરોન, યસ્સો, ક્યુસ્યુ, અને સિકોકુ બોટા મળીને બનેલા છે). (વચ્ચે છે.

સગેલ્યન—ટારટરીનો અખાત અને ઓકોટસ્કના સમુદ્રની

ક્યુરિલબોટા—સાઇબીરિયાની પૂર્વે કામસચાટકાના દ્વીપકલ્પની દક્ષિણે છે.

એલ્યુશન—કામસચાટકા અને અમેરિકાની વચ્ચે છે.

ઉત્તર મહાસાગરમાં આવેલા બેટ.

લિએકોવ અથવા ન્યુ સાઇબીરિયા—સાઇબીરિયાની ઉત્તરે છે.

દ્વીપકલ્પ.

એશિઆમાઈનર—કાળા અને જૂમધ્ય સમુદ્રની વચ્ચે છે.

આરબસ્તાન—લાલસમુદ્ર અને અરબી સમુદ્ર, તે ધરાની અખાતની વચ્ચે છે.

હિંદુસ્તાન—અરબીસમુદ્ર અને બંગાળના ઉપસાગરની વચ્ચે.

કાઠીઆવાડ—કચ્છ અને અખાતના અખાતની વચ્ચે છે.

મલે—બંગાળનો ઉપસાગર અને સિઆમના અખાતની વચ્ચે.

કૌરીઆ—મંચુરિઆની અગ્નિ કોણમાં અને પીળા ને જાપાની સમુદ્રની વચ્ચે છે.

કામસ્યાટકા—સાંઘળીયાની પૂર્વે છે.

સ યોગી ભૂમી.

સ્વેઝની સંયોગી ભૂમી—એશિઆને આફ્રિકા સાથે જોડેછે, અને રાતો સમુદ્ર તથા ભૂમધ્ય સમુદ્રને જુદા પાડેછે.

કોની સંયોગી ભૂમી—મલે દ્વીપકલ્પને સિઆમ સાથે જોડેછે, અને સિઆમ તથા બંગાળના ઉપસાગરને જુદા પાડેછે.

ભૂશિર.

બાબા—એશિઆમાં ધનિરની વાયવ્ય દિશાએ છે.

રાશલહેડ—આરબસ્તાનની અગ્નિકોણમાં છે.

કોમોરીન—હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે છે.

ડનડ્રાહેડ—સિંદલદ્વીપની દક્ષિણે છે.

નીગ્રેસ—પેગુની અગ્નિ કોણમાં છે.

રેમનિયા—મલેદ્વીપકલ્પની દક્ષિણે છે.

કેમબોડયા—કોચીન આબનાની દક્ષિણે છે.

કિંગ—જાપાનની પૂર્વે છે.

લોપાટકા—કામસ્યાટકાની દક્ષિણે છે.

ઈસ્ટકેપ (પૂર્વ ભૂશિર) જ્હોરિંગની સામુદ્રધુનિની પાસે છે.

ઝીવેરે અથવા નોર્થ ઈસ્ટ કેપ—સાંઘળીયાની ઉત્તરે છે.

(૫૬)

પર્વત.

કોકેસસ—કાળા અને કાશ્મીરનસમુદ્રની વચ્ચે છે.

શિખર—અલબર્જ.

તૌરસ—એશિયા માધનરમાં છે.

લેબ્નેનન—સિધામાં છે.

એરેરાટ—આર્મેન્યામાં છે.

અલબર્જ—ધરાનની ઉત્તરે છે. (શિખર) દ્વીમાવંડ.

પેરોપેમિસસ } આફગાનિસ્તાનની ઉત્તરે છે.
હિંદુકુશ }

સૂલિમાન—આફગાનિસ્તાન અને હિંદુસ્તાનની વચ્ચે છે.

(શિખર)—તખ્તિસુલિમાન.

હાલા—અઘૂચિસ્તાન અને હિંદુસ્તાનની વચ્ચે છે.

હિમાલય—હિંદુસ્તાનની ઉત્તરે છે.

કારાકોરમ—કાશ્મીરની ઉત્તરે છે.

અરેવલી—રજપૂતાનામાં છે. (શિખર)—આબુ.

વિંધ્યા } મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં છે.
સાતપુડા }

પશ્ચિમઘાટ } દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં છે.
પૂર્વઘાટ }
નીલગરી }

આડમ ટેકરી } સિંહલદ્વીપમાં છે.
પેડ્રાટેલાગાલા }

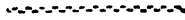
યેનલિંગ }
 નેનલિંગ } ચીનમાં છે.
 પુલિંગ }

ફ્વેનલન—ટિબેટ અને ઇસ્ટર્ન તુર્કિસ્તાનની વચ્ચે છે.

બોલોર—તુર્કિસ્તાન અને ઇસ્ટર્ન તુર્કિસ્તાનની વચ્ચે છે.

થીઅનરાન—ઇસ્ટર્ન તુર્કિસ્તાન ને સાઇબીરિયાની વચ્ચે છે.

આલટઈ—સાઇબીરિયાની દક્ષિણે છે.

સમુદ્ર, અખાત અને ઉપસાગર.

કાળો સમુદ્ર—ટર્કી ઇન એશિયાની ઉત્તરે છે.

મારમોરાનો સમુદ્ર—એશિયા માઇનરની વાયવ્ય દિશાએ છે.

ઈજ્યપ્ત સમુદ્ર અથવા આર્કિપેલેગો—એશિયા માઇનરની પશ્ચિમે છે.

ભૂમધ્ય સમુદ્ર—ટર્કી ઇન એશિયાના સીધાની પશ્ચિમે છે.

રાતો સમુદ્ર—આરબસ્તાનની પશ્ચિમે છે.

એદનનો અખાત—આરબસ્તાનની દક્ષિણે છે.

ઓમાનનો અખાત }
 ઇરાની અખાત } આરબસ્તાન ને ઇરાનની વચ્ચે છે.

અરબી સમુદ્ર—હિંદુસ્તાન અને આરબસ્તાનની વચ્ચે છે.

કચ્છનો અખાત }
 અખાતનો અખાત } હિંદુસ્તાનની પશ્ચિમે છે.

મનારનો અખાત—હિંદુસ્તાન અને સીસોનની વચ્ચે છે.

બગાળાનો ઉપસાગર—હિંદુસ્તાન અને ઇસ્ટર્ન પેન્સિન-શુલાની વચ્ચે છે.

મારટાબાનનો અખાત—બ્રહ્મદેશની દક્ષિણે છે.
 સીઆમનો અખાત—સીઆમની દક્ષિણે છે.
 ટાનકીનનો અખાત—ઈસ્ટર્ન પેનિનસુલાની ધરણ કોણમાં છે.
 ચીનાઈ સમુદ્ર—ચીનની દક્ષિણે છે.
 પીળો સમુદ્ર—ચીન અને કોરીઆની વચ્ચે છે.
 જાપાની સમુદ્ર—જાપાનની પશ્ચિમે છે.
 ટાર્ટરીનો અખાત—સગેલ્યન ખેટ અને સાઈબીરિયાની વચ્ચે છે.
 આંકોટસ્કનો સમુદ્ર—સાઈબીરિયા ને કામસ્ચાટકાની વચ્ચે છે.
 કામસ્ચાટકાનો સમુદ્ર—કામસ્ચાટકાનો દ્વિપકલ્પ ને અમેરિકાની વચ્ચે છે.
 બહેરીંગનો સમુદ્ર—એશિયા અને ઉત્તર અમેરિકાની વચ્ચે છે.
 અનાદીરનો અખાત—સાઈબીરિયાની ધરણ કોણમાં છે
 ઓખીનો અખાત—સાઈબીરિયાની ઉત્તરે છે.

સામુદ્રધુંનિ.

બૉસ્પરસ (કોનસ્ટેન્ટિનોપલ)—કાળા અને મારમોરાના સ-
 મુદ્રને જોડે છે. [લેગોને જોડે છે.

ડાર્ડેનલ્સ (હૅલેસપોન્ટ) મારમોરાનો સમુદ્ર અને આર્કિપે-
 બાગલ માન્ડેબ—રાતો સમુદ્ર અને એડનના અખાતને જોડે છે.

આરમઝ—ઓમાનનો અખાત અને ધરિની અખાતને જોડે છે.

પાક—હિંદુસ્તાન ને સીલોનની વચ્ચે છે.

મલાક.—સુમાત્રા અને મલે દ્વિપકલ્પની વચ્ચે છે.

સન્ડા—સુમાત્રા અને જાવાની વચ્ચે છે.

મકાસર—ખોરન્યો અને સિલેબિસની વચ્ચે છે.
કોરીઆની ખાડી—કોરીઆ અને જાપાનની વચ્ચે છે.
સંગર—નિકોન અને યસ્સોની વચ્ચે છે.
લેપુસ—યસ્સો અને સગેલ્યનની વચ્ચે છે.
ખડેરીંગ—એશિઆ અને ઉત્તર અમેરિકાની વચ્ચે છે.

સરોવર.

વાન—આર્મીન્યામાં છે.
મૃત્યુ સરોવર (હેડસી)—સીર્યામાં છે.
ઉરમ્યા—ઇરાનના ઈશાન કોણમાં છે.
કાસ્પીઅન સમુદ્ર—ઇરાનની ઉત્તરે છે.
હામૂન અથવા સીસ્ઠન સરોવર—આફગાનિસ્તાનમાં છે.
એરલ સરોવર—રશિઅન તુર્કિસ્તાનમાં છે.
રાવન સરોવર
માન સરોવર
ટેન્ગીનાર સરોવર
પાલ્લી સરોવર. } દીબેટમાં છે.
લોળખાર સરોવર—ઝિટર્ન તુર્કિસ્તાનમાં છે.
બેકલ સરોવર
ખલકશ સરોવર } સાઇબીરિયાની દક્ષિણમાં છે.

નદીઓ.

યુક્રેટિસ અને ટાઇગ્રીસ—ટૌરસ પર્વતમાંથી નીકળીનેટરકી-
ઈન એશિઆમાંના દક્ષિણ ભાગમાં જનને જોડાઈ જઈને શેટઅલ-
અંરબ નામ ધારણ કરી ઇરાની અખાતમાં પડે છે.

બેડન—લેખનન પર્વતમાંથી નીકળી સીંધામાં વહીને મૂલ્ય સરો
વરને મળેછે.

કાબુલ—કાબુલ પ્રાંતમાંથી વહીને સિંધુનદીને મળે છે.

હેલમન્ડ—હિંદુકુશ પર્વતમાંથી નીકળીને આફઘાનીસ્તાનમાં
વહે છે, અને હામુન સરોવરને મળેછે.

બ્રહ્મપુત્રા—
ગંગા—
મહાનદી—
ગાદાવરી—
કૃષ્ણા—
કાવેરી—

} હિંદુસ્તાનમાં વહીને બંગાળાના ઉપસાગરમાં પડે.

[અરબી સમુદ્રને મળેછે.

સિંધુ—(ઇન્ડસ) હિંદુસ્તાનના વાયવ્ય ખુણામાં વહેછે અને
સાબરમતી—
મહી—
નર્મદા—
તાપી—

} હિંદુસ્તાનમાં વહેછે ને બંગાળના અખાતને
મળેછે.

ઈરાવદી—બરમામાં વહેછે ને બંગાળાના ઉપસાગરને મળેછે.
મીનામ—સીઆમમાં વહેછે, ને સીઆમના અખાતને મળેછે.
મીકાંગ અથવા કેમ્બોડ્યા—ઈન્ડયન આઈનામાં વહેછે ને ચી-
નાઈ સમુદ્રને મળેછે.

પીહા
હાઅન્ગહા
ચેંગસીક્યેંગ
કેન્ટોન—

} ચીનમાં વહેછે ને પાસિફિક મહાસાગરને
મળેછે.

આમુર અથવા સગેલ્યન—મંગોલ્યા અને એશિઆટિક
રશિઆની વચ્ચે વહેછે ને આમુરના અખાતને મળે છે.

યારકન્ડ—હિંદુકુશ પર્વતમાંથી નીકળીને પૂર્વ તુર્કસ્તાનમાં વહે છે ને લોખતોર સરોવરમાં પડે છે.

આમુદરીઆ થવા ઑકસસ—હિંદુકુશ પર્વતમાંથી નીકળી તુર્કસ્તાન અને રશિયન તુર્કસ્તાનમાં વહીને એરલ સમુદ્રને મળે છે.

કર—ટૅરસ પર્વતમાંથી નીકળી ટ્રાન્સકોકેશિયામાં વહીને કાસ્પીયન સમુદ્રને મળે છે.

સરદેરિઆ અથવા જેકઝારટીસ—થીએનશન પર્વતમાંથી નીકળી રશિયન તુર્કસ્તાનમાં વહે છે ને લોખતોર સરોવરમાં પડે છે.

યુરલ—યુરલ પર્વતમાંથી નીકળીને સાઇબીરિયાના પશ્ચિમ ભાગમાં વહે છે ને કાસ્પીયન સમુદ્રને મળે છે. (તર મહાસાગરમાં પડે છે.

ઓખી—આલટાઇ પર્વતમાંથી નીકળી સાઇબીરિયામાં વહીને ઉ-

એનીસી—મંગોલ્યામાં કોશગલ સરોવરમાંથી નીકળી સાઇબીરિયામાં વહીને ઉત્તર મહાસાગરમાં પડે છે. (મહાસાગરમાં પડે છે.

લીના—મૈકલ સરોવર પાસે મૈકલ પહાડમાંથી નીકળી ઉત્તર

ઓલોનેક—લીના નદીની પશ્ચિમે આવેલી છે ને ઉત્તર મહાસાગરમાં પડે છે.

ટર્કીઘન એશિઆ.

સ્મીર્ના—ટર્કી ઘન એશિઆની રાજ્યધાની અને એશિઆ માઇનરનું મુખ્ય શહેર છે.

સ્કુટરી—ઑસપરસની સામુદ્રધુનિની પાસે છે.

પ્રુસા—કૉનસ્ટાનટીનોપલની દક્ષિણે છે.

એન્ગોરા—પ્રુસાની પૂર્વ તરફ આવેલું છે.

અલેપ્પો—સીરિયાની ઉત્તરે વ્યાપારનું મુખ્ય મથક છે.

એનટિયોચ—અલેપ્પાની પશ્ચિમ કીનારા ઉપર છે.

એરટ—સીર્યાના પશ્ચિમ કીનારા ઉપર છે.

દમાસકસ—એરટનની પૂર્વે સીર્યાનું મુખ્ય શહેર છે. એ દુની-આમાં સર્વથી જુનું શહેર ગણાય છે.

એકર—એરટની દક્ષિણે છે.

પેલેસ્ટાઇન—સીર્યાનો નૈરત્ય કોણનો ભાગ છે.

જેરુસલમ—મૂલ્યુ સરોવરની વાયવ્ય કોણમાં પેલેસ્ટાઇનનું મુખ્ય શહેર છે એ ખ્રિસ્તી અને યાહુદી ધર્મનું પવિત્ર શહેર ગણાતું હતું.

મોસલ—ટાઇગ્રીસ નદીકિપર આવેલું છે.

બગદાદ—કુર્દિસ્તાનનું મુખ્ય શહેર એ ટાઇગ્રીસનદી ઉપર છે.

હીદલા—બગદાદની દક્ષિણે યુફ્રેટીસ નદીકિપર આવેલું છે.

બસરા—શેત-અંલ-અરબ નદીકિપર એ વ્યાપારનું મુખ્ય મથક છે.

સાર્દનાપ } કાળાસમુદ્ર ઉપર બંદરો છે.
ટેબ્રિઝોન્ડ }

અર્ઝરમ—આર્મીન્યાનું મુખ્ય શહેર છે.

બિટલીસ } વાન સરોવર ઉપર છે.
વેન }

આરબસ્તાન.

મક્કા—આરબસ્તાનની રાજ્યધાની અને મુસલમાન લોકોનું પવિત્ર શહેર છે, એમાં પેગંબર મહંમદ જન્મ્યો હતો.

બિદા—લાલુસમુદ્ર ઉપર એ એક બંદર છે.

મદીના—મક્કાની ઉત્તરે છે. એમાં મહંમદની ધોર છે.

મુખા—બાબકમાન્ડેબની સામુદ્રધુનિની પાસે એક બંદર છે,
એમાં બુલ સારાં થાય છે. [રકારને તાબે છે.

એદન—આરબસ્તાનના દક્ષિણ કીનારા ઉપર છે, એ અંગ્રેજ સ-

મરકંત—ઓમેનના અખાતના કીનારા ઉપર છે.

રીએદ—આરબસ્તાનના વચલા ભાગમાં છે.

ધરિન.

તહેરાન—ધરિનની રાજ્યધાની, એ ધરિનમાં ઉત્તરે આવેલું છે.

ટાબ્રિજ—ઉર્મ્યા સરોવરની પૂર્વે વ્યાપારનું એક મથક છે.

ઈસ્ફાન—તહેરાનની દક્ષિણે, ધરિનની આગળી રાજ્યધાની છે.

યજડ—ધરિનના મધ્યમ ભાગમાં આવેલું છે.

કરમન—યજડની અગ્નિ કોણમાં આવેલું છે.

એશદ—ધરિનના ઈશાન કોણમાં છે. [થાય છે.

શિરાઝ—ધરિની અખાતની પૂર્વમાં છે. તે એમાં દારૂ સારો

ખુશાયર—ધરિની અખાત ઉપર એ એક બંદર છે.

રેશદ
આઆબાદ } કાસ્પીઅન સમુદ્ર આગળ છે.

આફગાનિસ્તાન.

કાબુલ—આફગાનિસ્તાનની રાજ્યધાની, કાબુલ નદી ઉપર છે.

જલાલાબાદ—કાબુલની પુર્વ તરફ આવેલું છે.

ગીઝની—કાબુલની નેરત્વ દિશાએ છે.

કંદહાર—હેલમન્ડ નદીની શાખા ઉપર છે.

હૈરાટ—આફગાનિસ્તાનની પશ્ચિમ હદ આગળ છે.

અલ્બચિસ્તાન.

કેલાટ—અલ્બચિસ્તાનની રાજ્યધાની.

કવેટા—અલ્બચિસ્તાનની ઉત્તરમાં આવેલું છે.

કેન્જ—અલ્બચિસ્તાનના દક્ષિણ ભાગમાં છે.

સિંહલદ્વીપ (લંકા અથવા સીલોન).

કોલમ્બો—સીલોનની રાજ્યધાની લંકાની પશ્ચિમે છે.

ગાલી—સીલોનની દક્ષિણે છે.

બેટ્ટેકેલો
ટિન્કેમાલી— } સીલોનની પૂર્વે છે.

કુરની ગાલ—પશ્ચિમ ભાગમાં છે.

કાન્ડી—સીલોનની આગલી રાજ્યધાની મધ્ય ભાગમાં છે.

ઈન્ડયન આર્ધના.

માન્ડલે—બરમા પ્રાંતની રાજ્યધાની—ઈરાવદી નદી ઉપર છે.

બરમા પ્રાંત અંગ્રેજ સરકારે ૧૮૮૫માં લીધું.

અમરાપુરા } બરમાની આગલી રાજ્યધાની ઈરાવદી નદી
આવા } ઉપર છે.

ખાન્કોક—સીઆમ પ્રાંતની રાજ્યધાની, મીનામ નદી ઉપર છે.
હ્યુએ—આનામ પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર છે.

સંઘગોન—ક્રેન્ચ લોઅર કોચીન ચાઇનાની રાજ્યધાની છે.

મલાકા—મલાયા દ્વિપકલ્પના દક્ષિણ ભાગમાં છે.

સિંગાપોર—સિંગાપોર બેટમાં છે.

ચાઇનીઝ એમ્પાયર.

પેકીન—ચીનની રાજ્યધાની; પીહો નદી ઉપર છે.

નાનકીન—યાંગસીક્યાંગ નદી ઉપર છે.

કેન્ટોન—કેન્ટોન નદી ઉપર એક બંદર છે.

અમોય } ફોરમોઝા ટાપુની સામે એ બંદરો છે. [એક મહોટું
કુચુ }

સંગાઈ—યાંગસી ક્યાંગ નદીના મુખ આગળ બંદર છે.

કીંગકીટોઆ—કોરીઆનું મુખ્ય શહેર છે.

કોરીન ઝોલા—મન્યુરીઆનું મુખ્ય શહેર છે.

ઉરગા—મંગોલ્યાનું મુખ્ય શહેર બૈકલ સરોવરની દક્ષિણમાં છે.

યારકંદ—ઇસ્ટર્ન તુર્કસ્તાનનું મુખ્ય શહેર યારકંદ નદી ઉપર છે.

કાશગર—ઇસ્ટર્ન તુર્કસ્તાનના પશ્ચિમ ભાગમાં છે.

ખોટન—ઇસ્ટર્ન તુર્કસ્તાનના દક્ષિણ ભાગમાં આવેલું છે.

લાસા—ટિબેટનું મુખ્ય શહેર બ્રહ્મપુત્રા નદી ઉપર છે.

તુર્કસ્તાન.

બેખારા—તુર્કસ્તાનની રાજ્યધાની, ઓક્સસ નદીની પાસે છે.

ખીવ—ઓક્સસ નદી ઉપર છે.

રશિઆ—ઈન—એશિઆ.

તામોલરક—સાઈબીરિયાનું મુખ્ય શહેર, ઇરતીશ નદી ઉપર છે.

ઈરકટરક—ઐકલ સરોવરની પાસે એની સી નદી ઉપર છે.

કિઆખતા—ઐકલ સરોવરની દક્ષિણે છે.

દાશકન્દ } સરદેરીઆ નદીની પાસે આવેલાં છે.
ખોકન }

સમરકન્ડ...રશ્ચન તુર્કસ્તાનના દક્ષિણ ભાગમાં છે.

ટિફલિસ...ટ્રાન્સ કોકેશિઆનું મુખ્ય શહેર કર નદી ઉપર છે.

જાપાન.

ટોકિઓ અથવા યદો—જાપાનની રાજધાની. નીફોન બે-ટમાં છે.

યોકોહામા—નીફોનમાં યદોની પાસે એક બંદર છે.

નેગરોક—ક્યુસ્યુ ટાપુમાં છે.

એશીઆની નદીઓ અને તેપર આવેલાં મુખ્ય શહેર.

યુફ્રેટીસ.....હિલ્લા.

ટાઈગ્રીસ.....બગદાદ અને મોસલ.

શેત-અલ-આરબ....બસરા.

કાબુલ.....કાબુલ, જહાલાબાદ અને પેશાવર.

હેલમદનીશાબા....કંદહાર. [અથવા લાહક.

સિંધુ.....કોત્તી, હૈદ્રાબાદ, હાલ, સમર, અટક, હે

જેલમ.....	શ્રીનગર અને જેલમ.
ચીનાખ.....	ગુજરાત.
રાવી.....	લાહોર.
સતલજ.....	સીમલા, હુઠીઆના, જલંદર, સોલ્લાઓન, શીરોજપોર અને ભાવલપોર.
ત્રીમાખ.....	મુલતાન.
સાબરમતી.....	અમદાવાદ.
મહી.....	ખંઆત.
નર્મદા.....	ભરૂચ.
તાપી.....	સુરત.
બલ્લપુત્રા.....	લાસા અને મલહાત્તી.
હુગલી.....	હુગલી.
જમના.....	દિલ્હી, આગરા, મથુરાં અને કાલપી.
ગંગા.....	મીરત, અલીધર, કાનપોર, મીરજપોર, બ- નારસ, ગાઝપોર, પત્ના અને મોંધીર.
ગંગા અને જમનાનાસંગમપર.....	અલ્હાબાદ. (પ્રયાગ).
ગોમતી.....	લકનો.
ધોધરા.....	આક્રિદ, અને ફૈઝાબાદ.
મહાનદી.....	કટક.
પનાર.....	નેસોર.
પલાર.....	આર્કટ અને વેલોર.
દક્ષિણપનાર.....	કદાલોર.
કાવેરી.....	માઇસોર, સીરીંગાપટમ અને ત્રિચીનાપોલી.

ઈશવદી.....	માનડત્રે, અમરપુરા, આવા, પ્રેમ, બેસીન અને રજુન.
મીનામ.....	ખાંગકેક.
કેન્ટોન.....	કેન્ટોન.
ચેંગ સી ક્યાંગ.....	નાનકીન.
પીછહો.....	ચેકીન.
ચારકન્ડ.....	ચારકન્ડ.
સરદેરીઆ.....	તાશકન્ડ અને ખોકન.
ઓખી.....	લેખસ્ક.
ઇરટિસ.....	લેખોલસ્ક, ઓમસ્ક.
એનીસી.....	ઇરકલસ્ક.
ચુરલ.....	ઓરેનપ્પર.
કર.....	તિફલિસ.

